

Exportpositie

Eén van de grootste onzekerheden bij het opstellen van economische prognoses is de groei van de wereldhandel. Het is opvallend dat hiermee thans weinig rekening wordt gehouden. Vorig jaar gaf het Centraal Planbureau in zijn *Macro Economische Verkenning 1977* nog prognoses voor het geval dat de wereldhandel 3% minder zou groeien dan was verondersteld. In het recente rapport van de Centraal Economische Commissie (CEC), dat zo'n belangrijke rol heeft gespeeld bij het tijdens de kabinetsformatie in te vullen sociaal-economische beleid, wordt daarover niets vermeld. Dat rapport legt de nadruk op de beleidsvarianten. Toen het CPB bezig was voor de kabinetsformateur de politiek meest acceptabele reken-som voor te bereiden, had het toch zeker enige aandacht aan de wereldhandel kunnen schenken.

Gelukkig zijn er anderen die aan dit manco aandacht hebben besteed. Ik doel hier bijv. op twee artikelen die in *ESB* verschenen. In *ESB* van 20 juli jl. zette Dr. Van Schaik van de Katholieke Hogeschool te Tilburg uiteen wat de effecten zijn van geringere groei van de wereldhandel op de werkgelegenheid. Hij berekende bijv. dat afname van de wereldhandel met 1% de werkgelegenheid met 8.000 manjaren zal verminderen; in de *MEV 1977* waren dit er nog 2.000. Ik kan zo gauw niet beoordelen of dit verschil te wijten is aan toenemende afhankelijkheid van de Nederlandse economie van het buitenland of aan de verschillende modellen die aan de berekeningen ten grondslag liggen; ik vermoed het laatste. Los van dit verschil is het evenwel duidelijk dat tegenvallende wereldhandel het effect van arbeidscreërende maatregelen gemakkelijk teniet kan doen. Het andere artikel was dat van Drs. De Ridder van het CPB dat vorige week in *ESB* verscheen, en waaruit dezelfde conclusie kan worden getrokken.

De ondernemingen zijn de eerste die een wijziging van de wereldhandel ervaren. Van hun produktie gaat ruim 55% naar het buitenland. Pleidooien vanuit ondernemingen waarin de aandacht wordt gevestigd op de Nederlandse exportpositie moeten daarom serieus worden genomen. Een veel aandacht trekkend pleidooi kwam 14 dagen geleden uit het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond. Zijn secretaris, Drs. H. H. F. Wijffels, vindt dat bij de kabinetsformatie te weinig aandacht wordt geschonken aan het veiligstellen van onze export. „Kennelijk is de veronderstelling daarbij dat het met de ontwikkeling van onze externe positie wel losloopt”, schreef hij in zijn bondsblad *De werkgever* van 4 augustus jl. Hij vervolgde met: „Wie een aantal relevante factoren met betrekking tot de ontwikkeling van de Nederlandse

betalingsbalans nader beziet, zal een dergelijke veronderstelling moeilijk kunnen onderschrijven, zeker als men daarbij de vooruitzichten op wat langere termijn betreft”. Het stelt enigszins teleur dat Drs. Wijffels er niet in slaagt vanuit zijn organisatie met een analyse te komen en suggesties te doen die een welkome aanvulling zijn op wat reeds bekend was. Hij had het rapport van de CEC en het artikel van Dr. Van Schaik goed gelezen, legde de problematiek helder uit aan zijn achterban, maar bleef verder net zo vaag als de kabinetsformateur. Nederland zou gaarne kennis hebben genomen van een uitwerking van Wijffels' alternatieve beleidsvoorstellen: versterking van de concurrentiepositie d.m.v. een beleid inzake de sectorstructuur, innovatie, exportfaciliteiten en nauwe samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven.

Het vervelende bij dit soort van pleidooien is dat de wereldhandel er niet door wordt beïnvloed. Die gaat rustig zijn gang, zich niets aantrekkend van wat het kleine Nederland doet. Nederland kan niet meer doen dan de pijn van tegenvallende wereldhandel verzachten. Nederland kan overigens wel maatregelen nemen om — los van de ontwikkeling van de wereldhandel — zijn exportpositie veilig te stellen of eventueel te versterken. In het pleidooi van Drs. Wijffels worden beide zaken enigszins door elkaar gehaald. Niet ontkend kan worden dat de CEC en het CPB aan dit aspect wel aandacht hebben besteed. De CEC noemt tal van beleidsmaatregelen om de Nederlandse economie, en dus de export, te versterken en wijst nadrukkelijk op de effecten van de straks afnemende export van aardgas. Deze maatregelen worden door het CPB, in zijn berekeningen voor het tweede memorandum voor de kabinetsformateur, verder uitgewerkt. Het berekende dat door die maatregelen de concurrentiepositie verbetert, zij het dat, door de enorme vergroting van het overschot op de lopende rekening, het risico bestaat dat de gulden zal appreciëren met als gevaar verlies aan concurrentiekracht. Het blijft uiteraard de vraag of al die maatregelen voor werkgevers en werknemers (politiek) acceptabel zijn. Noch CEC, noch CPB, noch de kabinetsformateur wijzen op de hiervoor genoemde alternatieve beleidsvoorstellen van Drs. Wijffels. M.i. ligt hierin de oplossing van de sociaal-economische problematiek.

Vermeld werd reeds dat de wereldhandel zich niets van Nederland zal aantrekken. Laten we dat niet vergeten. Zoals hij los van onze wensen kan afnemen, kan hij ook toenemen. Een groei van 1% betekent 8.000 arbeidsplaatsen méér.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Exportpositie	769
Column	
Vrijwillige aanvaarding en pressiegroepen, door Prof. Dr. A. Peper ..	771
<i>Drs. R. F. M. Lubbers:</i>	
Het financieel-sociaal-economisch beleid	772
<i>Mr. A. K. P. Jongsma en Prof. Dr. H. J. van Zuthem:</i>	
Het zelfbestuur bij Breman	777
Vacatures	778
<i>Drs. R. K. Knaack:</i>	
De brede marges van de werkloosheidspolitiek	781
Ingezonden	
Monetarisme, door Drs. S. G. A. Kaatee en Drs. J. A. Pennink	786
Energiekroniek	
Energie: de dreiging van de politiestaat, door Dr. Edo Aaber	788
Fisconomie	
Inflatie en belastingheffing: geschrift 145 van de Vereniging voor Belastingwetenschap, door Dr. K. van der Heeden	789
Boekennieuws	
B. Folkertsma (red.): Praktisch verkoopbeleid; handboek voor de persoonlijke verkoop. Drs. J. L. Wage: Verkoopleiding en verkooporganisatie, deel I: Medewerkers leiden en motiveren. W. J. J. Hasper: De persoonlijke verkoop; vertegenwoordiger, verkoop, adviseur en het commerciële gesprek. A. M. Nijssen: Verkopen in het marketing-tijdperk, door Drs. L. A. van der Linden	790
Prof. Dr. F. Hartog: Ons arme geld, door Drs. P. van Veen	791
Mededelingen	792

Over het financieel-economisch beleid voor de eerstvolgende vier jaar is overeenstemming bereikt. Volg in ESB hoe het allemaal uitpakt.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris: L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar (incl. 4% BTW): studenten f. 88,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolingsingel 93, Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,— (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en uitgevoerd overeenkomstig de Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Vrijwillige aanvaarding en pressiegroepen

Bram Peper

In de 18 punten waarin formateur Den Uyl de grondslagen heeft gelegd voor het sociaal-economisch beleid voor de komende jaren zitten naast een aantal concrete punten zeker zo veel vage voornemens. Niettemin hebben de onderhandelende partijen — PvdA, CDA en D'66 — zich met de inhoud van dit stuk verenigd (9 augustus). Die vaagheid op nogal wat onderdelen heeft niet alleen politiek-tactische redenen. Eerder is het zo dat een taxatie van de economische perspectieven voor de naaste toekomst met veel onzekerheden moet werken. Deskundigen zijn het wel eens over het feit dat de situatie er niet al te rooskleurig uit ziet, maar verschillen sterk van mening over de aanpak. Of — andere mogelijkheid — ze weten het gewoon niet, tenzij men gemeenplaatsen voor vondsten wil aanzien. Daarbij komt verder dat verschillende van de instrumenten die in het sociaal-economisch akkoord worden genoemd voor het eerst zullen worden toegepast, zoals de regelingen die zijn voorzien in de wettelijke investeringsregeling (WIR), zoals de arbeidsplaatsenovereenkomsten enz. Een gedurfde, zo men wil risikante aanpak.

Een aanpak ook — en dat lijkt mij de kern van het stuk —, die zeker niet werkt wanneer niet belangrijke groepen in onze samenleving bereid zijn zoveel mogelijk op basis van vrijwilligheid aan de uitvoering van dit beleid mee te werken. Met deze *vrijwillige aanvaarding* — gebaseerd op het inzicht dat bijna iedereen bereid moet zijn offers te brengen voor het terugdringen van de werkloosheid — staat of valt het door de

formateur uitgestippelde beleid. Wat zijn conclusies betreft — vooral de nullijn (en waarschijnlijk iets minder) in de inkomenssfeer — heeft Den Uyl gekozen voor de lijn die al tijden door de econoom uit Overveen én partijgenoot Van den Doel wordt bepleit. Zonder overigens de niet al te sterke „theoretische” overwegingen — democratische dwang, theorie van Olson — voor die conclusies nodig te hebben. De vermindering van de economische groei en nog een hele serie oorzaken die genoegzaam bekend zijn, dwingen ertoe om een pas op de plaats te maken.

Het is daarom verheugend en moedig dat de voorzitter van de FNV, Wim Kok, zich publiekelijk achter de strekking van het sociaal-economisch akkoord heeft gesteld. Dat wil zeggen dat de top van de Nederlandse vakbeweging zich sterk wil maken voor een inkomensmatiging van hun leden. Uiteraard op voorwaarde dat ook andere inkomens- en pressiegroepen bereid zijn naar draagkracht hun steentje bij te dragen. Die opstelling van Kok is moedig, omdat hij zich er wel terdege van bewust is dat niet binnen enkele jaren overspannen inkomensverschillen zullen zijn verdwenen. Maar de voorwaarden die de vakbeweging heeft gesteld, houden wel in dat een begin van een matigingsbeleid over een breed front en de toepassing van nieuwe stuurinstrumenten voor de economie wel op korte termijn moeten kunnen worden aangetoond.

Men kan twijfels hebben over de vraag of de vrijwillige aanvaarding van de matiging door de vele pressiegroepen zal worden overgenomen. Zeker lijkt mij in ieder geval dat de komende jaren veel zal worden gevraagd van de politieke moed van onze volksvertegenwoordigers. Zij hebben nog te veel de neiging — afhankelijk van hun voorkeur

— de wensen van belangengroepen door te geven zonder zelf de politieke afweging ter hand te nemen. De druk op het politieke systeem — dat zelf al niet al te machtig is — zal toenemen. De politieke moed van politici wordt op de proef gesteld, alsook de democratische gezindheid van onze samenleving.

In een fraai artikel ¹⁾ heeft Ed van Thijn de overlevingskansen van de parlementaire democratie als volgt getypeerd: „Als wij de uitdagingen van deze tijd, de crisisverschijnselen in onze samenleving, de stuurloosheid van ons maatschappelijk systeem te lijf willen gaan dan zullen de bordjes verhangen moeten worden. Dan zal de politiek de economie moeten beheersen. Dat is geen eenvoudige opgave. Nog moeilijker zal het zijn om dit te doen op basis van democratische besluitvorming. Het gaat er niet om economische macht te vervangen door politieke macht. Het gaat erom economische macht te vervangen door politieke democratie. Als we daarin niet slagen zal de parlementaire democratie 1984 niet overleven”. Wie dat niet wenst, zal aan de politieke democratie meer ruimte moeten geven.

1) Overleeft de parlementaire democratie 1984?, *Socialisme en Democratie*, 1976/3, blz. 103-113, citaat, blz. 113.

Het financieel-sociaal-economisch beleid

DRS. R. F. M. LUBBERS

Het onlangs door PvdA, CDA en D'66 gesloten financieel-economische akkoord heeft veel reacties opgeroepen. In dit artikel geeft Drs. R. F. M. Lubbers, minister van Economische Zaken, zijn visie op dat akkoord.

Sinds het verschijnen van het rapport van de Centrale Economische Commissie, bestaande uit topambtenaren en medewerkers van het Centraal Planbureau en De Nederlandsche Bank zijn ruim twee maanden verstreken. Het rapport werd op het verzoek van het thans demissionaire kabinet gevraagd ten behoeve van de formatie, maar het was nog niet verschenen of politici begonnen er veel vraagtekens bij te plaatsen.

De CEC kwam tot de conclusie dat de beleidsvoornemens ten aanzien van mindere groei in de collectieve sector en het geven van meer „lucht” aan het bedrijfsleven hard nodig waren, en dat daarbovenop nog beleidsintensiveringen noodzakelijk waren.

Onder het bestaande beleid werd dan met name verstaan het doorzetten van het restant van de reeds eerder overeengekomen ombuigingsoperatie ad f. 4 mrd., het zo snel mogelijk invoeren van de Wet op de Investeringsrekening, de herziening van de belastingen op winsten conform de zogenaamde Studie-Hofstra, het stabiliseren van de sociale werkgeverslasten via loonkostensubsidies. Alles bijeen dus enkele miljarden ombuiging, alsmede enkele miljarden ten behoeve van het bedrijfsleven. Dit was de door het vorige kabinet met het oog op de werkgelegenheid ontworpen schaarbeweging.

De circa 1 miljard in het kader van Hofstra en de circa 1 miljard loonkostensubsidies had het nu demissionaire kabinet vanaf 1978 gepland, met name omdat in 1977 een hobbel in het financieringstekort verwacht werd. Deze is achteraf duidelijk niet opgetreden, met name omdat de belastinginkomsten een wat hoger niveau waren gaan vertonen. Hoe dan ook, de CEC kwam tot het oordeel dat dit pakket wel nodig, maar niet voldoende was.

In feite kwam men tot de conclusie dat uitgegaan moest worden van grotere afzetproblemen, dus minder groei, van minder werkgelegenheid en met name van een wat groter arbeidsaanbod. Daardoor vertoonde zich een beeld van zekere stagnatie, gepaard gaande met een nog slechts zwakke vermindering van de inflatie, een sterk oplopende werkloosheid tot boven de 250.000 en een overschrijding van de norm van het financieringstekort van 5% op kasbasis met 3 miljard.

In het licht hiervan adviseerde de CEC om, welke verdere beleidsvariant ook gekozen werd, deze 3 miljard extra om te buigen.

Op basis van dit uitgangspunt ontwikkelde de CEC een aantal verdere beleidsopties. Deze resulteerden in een viertal varianten, die zonder ze hier nu in extenso te beschrijven varieerden van een aanzienlijke matiging van de loonkosten tot een zeer aanzienlijke verdergaande ombuiging in de collectieve sector. Ook in dat laatste geval resulteerde dat overigens in minder loonkostenstijgingen omdat de, onder handhaving van de norm van het 5% financieringstekort, vrijkomende ruimte benut werd voor minder belastingen en meer loonkostensubsidies, in welke vorm dan ook.

Concurrentiepositie

In die zin mikten alle varianten op een verbetering van de positie van het bedrijfsleven, in feite dus van de rendementen, en daarnaast op een verbetering van de Nederlandse concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland. Die verbetering van de concurrentiepositie is alleen mogelijk via vermindering van de binnenlandse loon- en prijs-spiraal, zolang men er vanuit moet gaan dat, gegeven onze betalingsbalansoverschotten, de Nederlandse gulden nog jaren geketend zal zijn aan de solide Duitse mark. Deze niet onbelangrijke beperking in onze beleidsruimte — wij kunnen niet zoals de Amerikaanse dollar relatief depreciëren — werkt overigens naar twee kanten. Het is niet alleen noodzakelijk ons inflatieritme verder terug te brengen en in feite af te stemmen op het Duitse, maar bij die inspanningen kunnen wij, waar het de internationale waarde van de Nederlandse gulden betreft, niet snel te ver doorslaan. Slechts bij extreem beleid kan de pariteitsverhouding tussen Nederlandse gulden en Duitse mark gewijzigd worden. Normaal gesproken zal zij zich blijven bewegen binnen de ruimte van de slang. Dit fenomeen is overigens niet in strijd met het gegeven dat de Nederlandse gulden al jarenlang enkele procenten 's jaars apprecieert ten opzichte van het gemiddelde van de valuta's van onze handelspartners.

Dit verschijnsel komt echter voort uit de voortgaande appreciatie van de Duitse mark. Ook dit jaar lijkt deze, nu weer met name in vergelijking met de dollar door te gaan. Het moet echter duidelijk zijn dat niet primair ons Nederlands beleid deze ontwikkeling bepaalt. Uit een en ander volgt dat een relatieve depreciatie geen oplossing kan zijn voor onze werkgelegenheidsproblematiek, dat wij het juist moeten zoeken in een verlaging van het binnenlandse inflatieritme en dat wij bij die politiek niet snel te ver kunnen doorschieten, omdat appreciaties ten opzichte van de wereld „over ons komen”.

Sprekend over de verhouding tussen de valuta's en de wereldeconomie is het goed te signaleren, dat de economische groei in tal van landen en daarmee ook de ontwikkeling van de wereldhandel stroef is. In het internationale concert van economisch en monetair overleg kunnen wij daar iets aan doen, met name in de sfeer van uitbouw van de

kredietverlenings- en kapitaaltransfermechanismen. Intussen zullen wij echter hoofdzakelijk tegelijkertijd moeten vechten om een behoorlijk aandeel in die toch al krap expanderende wereldhandel. Juist zij die bij de waardering van de huidige economische vraagstukken veel aandacht geven aan de stagnatie van de vraag, zouden — zich de internationale verwevenheid van de Nederlandse economie realiserend — ervoor moeten pleiten alle aandacht te richten op de verbetering van de kostenverhoudingen in ons bedrijfsleven in verhouding tot het buitenland.

Deze aandacht, defensief waar het de invoer betreft, maar vooral offensief gericht op een goede exportontwikkeling, is in het licht van de jaren tachtig dubbel geboden. Aandacht nu kan ons juist straks zeer van pas komen. Bij de versterking van de exportpositie door middel van betere kostenverhoudingen gaat het niet alleen om meer export, maar ook om rendabele export. Uitvoer die weer een marge toelaat om te investeren in hoogwaardige producten en technologieën.

Als men de CEC-varianten mede tegen deze achtergrond waardeert, wint de variant van de loonmatiging en daarmee van de rechtstreekse inflatiebestrijding aan waarde.

De invulling die de CEC aan deze variant gaf was twee jaar afzien van algemene loonrondes en daarna een beheerste ontwikkeling conform de zogenaamde geamendeerde endogene loonraming 1). Daarbij paste dan naar het oordeel van de CEC voor de jaren vanaf 1980 wel een verdergaande zuivering van het prijsindexcijfer voor energie en milieu. Bovendien ging de CEC in die variant uit van f. 2,2 mrd. minder belastingverhoging in 1978 en 1979 en f. 0,7 mrd. in de jaren '80 en '81. De CEC-deskundigen gingen er bij dit alles wel van uit dat een afzien van algemene loonrondes een opkrikkende werking zou hebben op de factor incidenteel. Dit element van de loonkostenstijging, dat trendmatig op 1 à 1,5% per jaar ligt, zou in deze jaren dan 0,7% hoger uitkomen. Zelfs bij deze aanname bleek het „rendement” van loonmatiging echter modelmatig zeer substantieel; en ook ten opzichte van de alternatieven van verdergaande ombuigingen in de overheidssector kwam deze variant er niet slecht uit.

Memo II

De grote vraag was natuurlijk wel of deze aanpak in de praktijk door te voeren zou zijn. Hier kwam men op het terrein van de specifieke politieke keuzes. Zo'n politieke keuze deed de formateur in zijn zogenaamde „memo II” Daarin koos hij inderdaad voor het twee jaar afzien van algemene loonrondes; tegelijkertijd echter bepleitte hij een beperking van de factor incidenteel met een half procent per jaar; ten slotte schreef hij in memo II dat hij bij een afzien van de algemene loonrondes het jaarlijks belastingplan ad f. 2 mrd. wilde halveren.

In hetzelfde stuk sloot hij overigens niet uit dat er verdergaande collectieve ombuigingen nodig zouden kunnen zijn; én om het financieringstekort binnen de 5% te houden, én om via een „trade-off” tussen minder overheidsuitgaven en meer loonkostensubsidies de werkgelegenheidskansen verder te verbeteren. In feite dus naast de 4 miljard ombuigingen nog twee PM-posten.

Vervolgens vroeg hij aan het CPB zijn benadering voor 1981 door te rekenen. Dit moest natuurlijk op een gestyleerde manier gebeuren. Daarbij werd afgezien van de bovengenoemde PM-posten; aan mindere belastingplannen werd steeds 1 miljard gedurende 4 jaar verondersteld en wat betreft het incidenteel werd op verzoek van de formateur vier jaar lang een half procent minder dan de trendwaarde van 1 à 1,5% ingeboekt. De uitkomsten van deze modelmatige exercitie vertoonden een relatief opgewekt beeld. De werkloosheid kwam er zeker niet minder uit dan bij de CEC-varianten. Bovendien werd voor hen die het nog niet wisten nog eens aangetoond hoezeer ook de over-

heidsuitgaven en het financieringstekort gevoelig zijn voor de loonsomontwikkeling; de norm van het maximale financieringstekort werd dan ook duidelijk niet overschreden. Wat wel overschreden werd, waren de grenzen van de geloofwaardigheid waar het de vooronderstellingen betrof met name met betrekking tot de post incidenteel. Ging immers de CEC er vanuit dat afzien van de algemene loonrondes juist een extra incidenteel teweeg zou brengen, de formateur programmeerde ook in die jaren een verlaging.

Het was met name daardoor dat de heer Van Agt de plannen van de formateur, toen zij nog niet bijgesteld waren, als volgt typeerde: „De formateur heeft het CPB gevraagd uit te rekenen of men in Nederland sinaasappels kan gaan verbouwen als wij een subtropisch klimaat krijgen; het CPB heeft dat inmiddels bevestigd”.

De factor incidenteel is een intrigerende. Toen zij in 1976 erg hoog bleek uit te vallen was zij bij sommigen al aanleiding voor grote opwinding; en nogal eenzijdige kritiek aan het adres van de werkgevers.

Zelf heb ik in de jaren 1974 en 1975, toen de basis gelegd werd voor het beleidsplan zoals gepresenteerd in de *Nederlandse economie in 1980*, er bij herhaling op gewezen dat het steeds hogere scholingsniveau van onze beroepsbevolking bij gelijkblijvende beloningsverhoudingen reeds leidt tot 1% incidenteel per jaar. Hieronder zijn dan zowel begrepen verschuivingen in het personeelsbestand binnen één onderneming als tussen ondernemingen.

Zonder hier in details in te gaan op de factor incidenteel is het nuttig onderscheid te maken tussen onvermijdelijk, vrijwel statistisch, incidenteel. Onvermijdelijke, respectievelijk wenselijke verbeteringen die tot stand komen uitgelokt door knelpunten op de arbeidsmarkt en fricties in beloningsverhoudingen, en ten slotte een zekere franje.

Toen in 1976 het incidenteel ondanks de loonbeschikkingen zo hoog uitviel, is onmiddellijk ook een onderzoek gedaan in de overheidssector. Ook daar bleek de factor incidenteel fors; kennelijk veroorzaakt door institutionele factoren.

Het CPB heeft nogal wat studie verricht naar de factor incidenteel. Zonder hieruit al te harde conclusies te trekken, dringt zich toch het volgende beeld op. De samenstelling van het incidenteel verschilt van jaar op jaar aanzienlijk. Daarom ook is het moeilijk per jaar een prognose te maken. Daar komt bij dat hoe trager zich het vrij beschikbare inkomen ontwikkelt, des te meer opwaartse druk er is op het incidenteel. En ten slotte is er voorshands geen reden trendmatig tot andere schattingen te komen dan 1 à 1,5%.

Bij de beoordeling van het historisch beeld dient ook aandacht gegeven te worden aan de ontwikkeling van het minimumloon. Het CPB pleegt daar inclusief de uitstralingseffecten een relatief beperkte betekenis aan toe te kennen. Zelf schat ik de effecten op de loonstructuur en dus op het incidenteel echter zwaarder.

Hoe dan ook, naar mijn oordeel volgt uit een en ander dat het inderdaad belangrijk is te proberen in het licht van het voorgenomen afzien van algemene loonrondes de factor incidenteel zoveel mogelijk te beheersen. Vervolgens dat dit een taak en verantwoordelijkheid is van beide sociale partners; en van de overheid, waar het haar eigen personeel betreft. Dat ten slotte zelfs bij dit beleid het in jaren van afzien van algemene loonrondes moeilijk zal zijn de 1 à 1,5% te onderschrijven, met hoeveel onzekerheidsmarges dit soort cijfers ook omgeven is.

Hoeveel begrip men er ook voor kan hebben dat het én uit

---

1) Dit is een modelmatige benadering, dus op basis van het krachtenspel van de loonsomontwikkeling, echter onder gelijktijdig in mindering brengen van de zogenaamde zuivering van het prijsindexcijfer.

het oogpunt van loonkostenmatiging én uit het oogpunt van een geloofwaardig sociaal beleid bij het afzien van algemene loonrondes noodzakelijk is het incidenteel te beheersen, toch mag men het incidenteel niet alleen als een onvermijdelijk kwaad zien. In een aantal gevallen van fricties op de arbeidsmarkt en knelpunten in de beloningsverhoudingen vervult het een positieve rol. In die gevallen zou dat incidenteel overigens wel meer dan tot nu toe een gezamenlijke verantwoordelijkheid van werknemers, ondernemingsraad of vakbond, en onderneming moeten zijn.

Intussen heeft al met al de irrealiteit aandoende vooronderstelling met betrekking tot het incidenteel het geloof van velen in de berekening die het CPB volgens richtlijnen van de formateur van memo II maakte aanzienlijk ondergraven. Dat nam niet weg dat er uitkomsten voorlagen die met name formateur en PvdA vrolijk stemden, maar waar ook anderen mee te rekenen hadden.

Intussen zat er nog een ander zwak punt in de benadering van de formateur. Waar hij voor 1978 en 1979 bij een afzien van algemene loonrondes uitging van een handhaven van toch nog 1 miljard aan nieuwe belastingplannen per jaar, moest in die jaren het vrij beschikbare inkomen en daarmee voor een goed deel de particuliere consumptie er wel bekaaid afkomen. Te bekaaid in feite om te voldoen aan de norm van memo II zelf, dat de modale werknemer exclusief incidenteel er niet op achteruit zou mogen gaan.

Naast politieke invalshoeken heeft dit harde economische gegeven het CDA ertoe gebracht de plannen van de formateur te amenderen op het punt van de voorgenomen belastingverhoging. Er waren en zijn doorslaggevende redenen om in de jaren waarin conform de formateur afgezien moet worden van algemene loonrondes ook af te zien van nieuwe lastenverzwaringen. Alleen zo kan enige zekerheid verkregen worden dat de factor incidenteel inderdaad beheerst kan worden, en alleen zo kan er voldoende, zij het toch minimale, koopkrachtontwikkeling bij de burgers plaatsvinden. In het bereikte politieke akkoord is nu ter zake de formule opgenomen dat „belasting- en premiemaatregelen zoveel mogelijk achterwege gelaten zullen worden”. Deze formule lijkt wat bleek, maar is in een politiek stuk handzaam, vooral waar het uit energiepolitiek oogpunt noodzakelijk is voort te gaan met duurdere aardgasprijzen in de sector openbare voorziening. In het midden latend of dat gebeurt via prijsverhoging of door onderbrenging in het hoge BTW-tarief, een dergelijke operatie is een lastenverzwaring; al zal het juist daardoor in het totaal van de financieringsruimte van de collectieve sector wellicht mogelijk zijn de sociale premiedruk voor de werknemers niet op te laten lopen. In die zin is bovengenoemde formule „zoveel mogelijk” naar mijn oordeel toereikend; maar met dit geheel of vrijwel geheel afzien van lastenverzwaringen is ook het realiteitsgehalte van de plannen van de formateur gegroeid.

Op zich zelf verscherpt deze toevoeging aan het akkoord natuurlijk wel de financieringsproblematiek; de mate waarin dit gebeurt is echter beperkt; tegenover de theoretische of initiële vergroting van het tekort staan immers de grotere kans dat de loonsombeheersing slaagt, de door de additionele miljard consumptie gegenereerde werkgelegenheid, en ten slotte de hogere belastinginkomsten en lagere uitgaven over deze additionele consumptie en wat minder werkloosheid.

Kwetsbaar

Toch bleef ook met dit belangrijke amendement het plan van de formateur kwetsbaar. Zou de hele rekenom, met name die ter zake van het incidenteel wel gaan kloppen? In het gesloten akkoord vinden wij nu dan ook de passage: „Er is ruimte voor twijfel, met name waar het de beheersing van de incidentele looncomponent betreft”. Een terechte, en tegelijk ruitelijke constatering van de formateur, in het licht

waarvan ook de overeengekomen tekst ten aanzien van de voorbereiding van eventuele verdere ombuigingen serieus moet worden genomen. Naast deze onzekerheid met betrekking tot het incidenteel stelde zich de vraag wat te doen als de externe ontwikkelingen, met name die van de wereldhandel, wat tegenvallen. Het was met name ook om die laatste reden dat het CDA naast de in het vorige kabinet overeengekomen f. 4 mrd. aan ombuigingen in de collectieve sector, bleef pleiten voor een additionele f. 3 mrd.

Het is voor mij natuurlijk moeilijker de doorsnee opvatting van de PvdA te taxeren. Naast verschilpunten met het CDA schat ik daar echter ook belangrijke punten van overeenstemming. Alles afwegend ook daar een principiële keuze voor het afzien van de algemene loonrondes. Daar emotioneel misschien iets meer plezier aan de doelstelling ter zake van het incidenteel, maar tegelijk ook twijfels aan de haalbaarheid. Ook daar de indruk dat de stop op de lastenverzwaring in 1978 en 1979 radicaler zou moeten zijn, maar — vooral politieke — aarzeling dat volledig te doen. Ook daar in de discussies waarschijnlijk markante verschillen tussen de economen en niet-economen. Tussen hen die geloven in de rekenommen en hen die daar niet in geloven; en ten slotte bij de PvdA meer geloof in de werkgelegenheidseffecten van het overheidsbudget zelf.

Al met al toch eerder graduele verschillen waar het betrof het zoeken naar een praktisch werkbaar sluitend schema.

Wél relevant in de afwegingen, en daarom hier vermeldenswaard, was de rol van het financieringstekort. In feite hebben beide partijen gekozen voor maximaal 5% op kasbasis. Voor het CDA is dat een punt meer dan haar program aangeeft, maar juist in het licht van een gerichte en tijdelijke vergroting van het financieringstekort was het CDA daar vóór de verkiezingen feitelijk al mee akkoord gegaan. Voor de PvdA die in relatie met het thans demissionaire kabinet ook eigenlijk al eens ja had gezegd tegen de 5%, lag de pijn waarschijnlijk meer in het zo expliciet en richtinggevend opnemen van die norm. Hoe dan ook, beide partijen stemden met de 5% in. Het CDA kon daarbij zijn argumenten wederom putten uit het feit dat dit grote financieringstekort gerelateerd kon worden aan de bestemming ervan; namelijk effectuering van de Wet op de Investeringsrekening, loonkostensubsidies en bedragen in het kader van de studie-Hofstra; daar kwam dan nu nog bij het twee jaar vrijwel geheel en daarna voor de helft afzien van voorgenomen belastingplannen. Voor de PvdA lag de motivering, zo schat ik, gans anders. Veelbetekend is naar mijn oordeel in dat verband geweest de rekenom die het CPB op verzoek van de heer van Thijn gedaan heeft, namelijk een projectie van de uitkomsten indien niet het huidige zogenaamde Vintaf-II model door het CPB gehanteerd zou worden, maar het oude model dat nog toegepast is in de Structuurnota (*Nederlandse Economie in 1980*). Uit die becijfering rolde een frappant lager financieringstekort, liefs 2%.

Exercitie Van Thijn

Deze wel erg theoretische exercitie was waarschijnlijk voldoende om velen in de PvdA ervan te overtuigen dat het met het feitelijke verloop van het financieringstekort wel los zou lopen. Een norm van 5% in een regeerakkoord kon dus geen kwaad. Sterker, het heeft de heer Van Thijn wellicht geïnspireerd tot de gedachte dat „binnen de 5%” bedongen zou kunnen worden dat als de werkgelegenheidsontwikkeling tegen zou vallen „compenserende” overheidsbestedingen overwogen zouden moeten worden.

Deze gedachtengang hoeft ook de formateur niet vreemd geweest te zijn; gegeven met name zijn ervaring van het laatste deel van de kabinetsperiode waarin de financieringstekorten steeds en niet onbelangrijk mee bleken te vallen. De betekenis van de norm maximaal 5% financieringstekort, en de taxatie van het feitelijke verloop van

dat financieringstekort waren dus — hoewel het waarschijnlijk weinig hardop gezegd is — sterk verschillend en misschien werd juist daarom een politiek akkoord mogelijk.

Eenvoudig was het daarmee echter nog niet. De PvdA kon gegeven de voorgeschiedenis, de gevoerde campagne, alsmede het afzien van algemene loonrondes en de op basis daarvan betere perspectieven, niet verder gaan dan 4 miljard aan ombuigingen (slechts de roep, ook in die kring, dat het veel meer moest zijn, heeft de 4 miljard waarschijnlijk onaangetast gelaten). Het CDA kon gezien dezelfde voorgeschiedenis, reeds daterend van ver voor de verkiezingen eigenlijk niet lager gaan dan 7 miljard.

Maar waar beide fracties niet precies dit alternatief gepresenteerd kregen doch een formule waarin beide partijen konden vinden wat zij wilden, bleek het — zij het op minimale basis — mogelijk fractiesteun te verkrijgen. Leest men het akkoord, dan valt niet te ontkennen dat het accent op dit ogenblik duidelijk valt op slechts 4 miljard. De tijdige voorbereiding van enkele miljarden die naar de letter zowel meer als minder overheidsuitgaven kunnen betekenen suggereren voorlopig niet veel echte actie ter zake al spreekt het document van „om slagvaardig te kunnen reageren”. De norm van het financieringstekort blijft echter gehandhaafd, en zal het kabinet in feite dwingen de ontwikkeling van de overheidsuitgaven zeer restrictief te benaderen. Bij het naar twee kanten voorbereiden van enkele miljarden is in de tekst — naar ik aanneem bewust — een verschillende terminologie gebruikt. Bij het eventueel meer, gegeven een bepaalde stagnatie in werkgelegenheidsontwikkeling, kan men erin lezen tijdelijke, eenmalige of conjuncturele maatregelen. Bij de extra neerwaartse ombuiging gaat het om een structurele zaak.

Bij de beoordeling van dit alles is het goed zich te realiseren dat er geen waterdichte schotten zijn tussen de vermindering van de overheidsuitgaven en de ontwikkeling van het particulier besteedbaar inkomen. In feite zal immers een goed deel van de f. 4 mrd. gevonden moeten worden in de sfeer van de overdrachtsuitgaven en dat komt dan toch ten laste van de burgers. Of anders gezegd 4 miljard ombuigingen zijn bij een door te voeren loonmatiging een zwaardere opgave dan zonder dat. Juist dit laatste argument heeft wellicht de doorslag gegeven om bij het meerdere dan 4 miljard te volstaan met „een tweede linie”.

Persoonlijk had ik er de voorkeur aan gegeven nu direct wat verder te gaan. Niet omdat ik fundamenteel anders aankijk tegen de verhouding tussen de rol van de overheids- respectievelijk de particuliere bestedingen, maar omdat ik juist rekening houdend met toch nog tegenvallende werkgelegenheidsontwikkelingen graag binnen de sfeer van de overheid verschuivingen naar meer op werkgelegenheid gerichte bestedingen mogelijk had gemaakt. Wellicht ook dat bij verdergaande ombuigingen meer principiële discussies over overheidstaken, systemen van vrijwel 100% subsidie enz. meer tot hun recht zouden komen.

Hoe dan ook, de 4 miljard nu en alleen de tijdige voorbereiding van zo nodig enkele miljarden extra, was uit een oogpunt van ombuiging van de collectieve uitgaven een minimum. Een minimum kennelijk te laag voor sommigen; niet helemaal onbegrijpelijk. Zeker niet onbegrijpelijk als wat betreft de invulling ervan meer vast lijkt te staan van wat niet kan of mag, dan wat wel mogelijk is.

Met alle zorgen hierover realiseer ik mij echter tegelijk dat voor onze werkgelegenheidsontwikkeling, met name met het zicht op de jaren tachtig een snelle verbetering van onze concurrentiepositie de eerste prioriteit is. In die richting wekt het gesloten akkoord tenminste sterke verwachtingen. Wordt de uitgestippelde weg inderdaad waar gemaakt, dan ligt een aansluiting bij het Duitse inflatieritme op het eind van de jaren zeventig inderdaad

binnen handbereik. Dit punt acht ik toch wel van zeer belangrijke positieve betekenis. Bij de totale beoordeling zelfs doorslaggevend. Bedacht moet ook worden dat politiek niet hetzelfde is als sommen maken. Bovendien honoreert het akkoord duidelijk de gewenstheid van de beleidsintensivering, zowel ten aanzien van minder lastenstijging, als waar het betreft de verdere ombuiging in de collectieve sector. De z.g. tweede linie van enkele miljarden moet — hoe behoedzaam de formulering ook is — toch serieus genomen worden. De ministers die toetreden tot het nieuwe kabinet weten waarmee zij geconfronteerd kunnen worden. Als men moeite heeft met de gekozen formulering is het naast het bovengenoemde punt van het verband tussen overheidsuitgaven en particuliere koopkrachtontwikkeling goed te denken aan het feit dat verdergaande ombuigingen alleen om praktische redenen al tijd kosten.

Al met al leidt dit tot de conclusie dat het uitgestippelde beleid recht doet aan de „sommen” en tegelijk de politieke realiteit en onzekerheden respecteert. Het verdient en behoeft een krachtdadige uitvoering.

Tot zover het deel van de in de formatie politiek bereikte conclusies die in de pers en waarschijnlijk ook in de fracties het meest de aandacht hebben gekregen. Daarmee is de zaak echter beslist niet verteld.

Kritiek

Kritiek op het akkoord is naar mijn oordeel juist en vooral mogelijk ten opzichte van andere onderdelen. Er is van verschillende kanten op gewezen dat het akkoord op nogal wat punten vaag en multi-interpretabel is. Ik wil het akkoord daar niet hard over vallen, mits bewust gekozen is voor een behoorlijke beleidsruimte voor het kabinet, en in diezelfde gedachtenlijn voor de coalitiepartners in het parlement. Problematischer wordt het echter als gekozen bewoordingen en formuleringen misverstanden wekken; misverstanden bij sociale partners en politici, straks leidend tot frustraties. Dat mes snijdt aan twee kanten, maar aan twee kanten verkeerd.

Ik kan mij goed voorstellen dat de werkgeversorganisaties door het akkoord teleurgesteld waren. Niet in de eerste plaats denk ik dan aan de naar hun oordeel te beperkte ombuiging in de overheidsuitgaven, want hier staat de ook voor hen zeer belangrijke loonkostenmatiging als groot goed tegenover. Neen, daarnaast moest de klankkleur van het stuk hen teleurstellen. De overheid die het allemaal beter lijkt te weten en lijkt te doen zal velen in die kring eerder ontmoedigen dan bemoedigen. Daarnaast kan men zich met het oog op die noodzaak van evenwichtige presentatie in gemoede afvragen, waarom de bedragen voorzien in het kader van de loonkostensubsidies en de studie-Hofstra niet expliciet werden genoemd. Ik zeg bewust expliciet, omdat zij impliciet vervat zijn in de conform de aanwijzingen van de formateur door het CPB gemaakte sommen. Waarom werd de passage over de WIR niet ingeluid met één zin, tot uitdrukking brengend het uitgangspunt dat de vergroting van investeringen door het bedrijfsleven een levensnoodzaak is voor onze economie? Nu kan men zeggen: al deze zaken blijven overeind, al zijn zij niet vermeld. Maar een verschil maakt het toch. De geformuleerde conclusies lijken te vergeten dat voor een werkelijk succesvol beleid de medewerking van beide sociale partners nodig is. Broodnodig. Welnu, dat appèl ontbreekt in dit stuk en het had er zich wel toe geleend.

Het stuk vermijdt nu als het ware zelfs de schijn ook ondernemers te willen winnen voor een vertrouwensvotum. Dit punt kan men, schat ik, niet afdoen door erop te wijzen dat, waar als crux in het beleid nu eenmaal gekozen was voor het afzien van algemene loonrondes, primair de medewerking van de vakbeweging veiliggesteld moest worden. En zelfs als men deze benade-

ring kiest, vind ik het akkoord ook op dat punt riskant.

Vast staat immers dat de vakbeweging geconfronteerd met de invulling van de f. 4 mrd. ombuigingen al kritisch genoeg zal zijn. Welnu, dat zal stemmen tot een extra kritisch volgen van het realiseren van regeringsvoornemens. Maar als nu tegelijkertijd bepaalde regeringsvoornemens te optimistisch of te suggestief neergeschreven worden en het pakt straks anders uit, dan zal de ergernis en de frustratie bij werknemersorganisaties dubbel groot zijn. De voortekenen daarvan dienen zich nu al aan.

Enkele voorbeelden daarvan zijn naast de mogelijkheid tot beheersing van het incidenteel, de geprogrammeerde algemene wet ziektekosten. Deze aankondiging is verpakt in een passage die de drie coalitiepartners qua politieke strekking van harte zullen kunnen onderschrijven. Daarmee is deze wet er echter bepaald nog niet. Zeker niet, waar er terecht in het akkoord aan toegevoegd is dat het noodzakelijk is „de stijging van de premiedruk te beheersen en onbedoelde inkomenseffecten te vermijden”. Welnu, hoe moet dat dan? Is het dan bijvoorbeeld de bedoeling in zo'n wet met een zeer aanzienlijk eigen risico te gaan werken; en zo ja, had dat dan niet beter aangekondigd kunnen worden als waarschijnlijke onvermijdelijkheid? Of zijn die preciseringen achterwege gelaten omdat men er rekening mee houdt dat zo'n wet in de komende vier jaar alleen kan worden voorbereid?

Het kan niet genoeg gezegd worden dat dit alles geen verschil is in politieke wensen, maar wel een zaak van al of niet kunnen realiseren. De herstructurering van de gezondheidszorg is een zaak die door de coalitie-partners met kracht zal moeten worden voortgezet. Dit zal dan wel moeten gebeuren in een sfeer van onderlinge eensgezindheid en uitbannen van wantrouwen.

Een soortgelijk politiek risico zit opgesloten in de aangekondigde afzonderlijke wet voor niet-cao-salarissen en inkomens van beoefenaren van vrije beroepen die reeds met ingang van 1 januari 1978 zou moeten werken. Ook hier weinig echt politiek verschil van wensen, maar hoe moet het praktisch? Natuurlijk zouden in ondernemingen waarin cao's worden toegepast, procedures kunnen worden uitgewerkt om hetzij meer mensen onder de cao te krijgen, hetzij voor hen die daarbuiten vallen vergelijkbare regels toe te passen. Evenzeer kan gegeven een inkomensnorm de prijzenwet via de tariefbeheersing op korte termijn een grote rol vervullen met betrekking tot de vrije beroepen (voor zover dat al niet het geval is). Maar naar de letter genomen is dit niet de aangekondigde wettelijke regeling. Ook hier zal naar de geest moeten kunnen worden gehandeld. Dat vergt dan politiek wel weer een mentale instelling van loyaliteit en wederzijds respect.

Bij deze aankondiging van een nieuwe wettelijke regeling voor de niet-cao-salarissen en de beoefenaren van vrije beroepen kan overigens nog een pikante noot worden gemaakt. Een en andermaal is immers gesteld dat het bedoeling is de beoogde loonmatiging op vrijwillige basis te bewerkstelligen. Welnu, die in combinatie met de aangekondigde wet zou dan leiden tot de verrassende situatie dat inkomens buiten de cao-sfeer aan wettelijke regels worden gebonden, terwijl voor de looninkomens binnen een cao wordt volstaan met een toezegging door de sociale partners, uiteraard met name door de vakbeweging, dat deze zich volgens de richtlijnen zullen ontwikkelen. Het jarenlange trauma bij de vakbeweging — „de inkomens buiten de cao-sfeer blijven qua beheersing altijd buiten schot bij een op matiging gericht inkomensbeleid” — verplaatst zich naar de categorieën inkomensstrekkers, die niet onder een cao vallen.

Hoe men hier ook precies over denkt, enige bezinning, overleg en doordenken hoe de beoogde politiek gezamenlijk gedragen doeleinden kunnen worden bereikt, lijkt dus ook hier gebonden.

Zo is er wellicht meer te noemen. Het zijn dit soort zaken waarvan ik vrees dat de aankondiging nu straks gegeven de weerbarstige praktijk, aanleiding kan geven tot wrevel en ernstige ontevredenheid. De zaak kan dan direct op scherp komen te staan als men vermoedt dat vertragingen of niet doorgaan van bepaalde zaken gevolg zouden zijn van een dwars CDA.

Het is om dit soort redenen dat ik én in de relatie met werkgevers én in de relatie met de werknemers mij — met respect voor en respectering van het gesloten akkoord — toch de vrijheid veroorloof enkele vraagtekens te zetten. Wat nu leuk klinkt voor links mag straks voor het nieuwe kabinet geen onaflosbare hypothec en daarmee een molensteen om de nek worden.

Het zou wel aardig zijn het akkoord puntsgewijs door te lopen. Ik zal dat niet doen. Alleen het onderdeel structuurbeleid uit dit bereikte akkoord zou al een afzonderlijk artikel vergen; en het zou wellicht ook niet fair zijn gezien het karakter van het stuk iedere zin en alinea kritisch te wegen. Bovendien zou dat ten onrechte de indruk geven, alsof er ook niet vele zeer zinnige en inspirerende uitgangspunten waren geformuleerd.

Zonder dus het akkoord in die zin puntsgewijs door te lopen wil ik afsluitend wel opmerken dat bij een overigens keurig hoofdstuksgewijze opbouw van het stuk het „arbeidsmarktbeleid” niet alleen achteraan is komen te staan, maar er ook schamel afkomt. Het vlucht in zijn twee punten, zoals die geformuleerd zijn, als het ware naar voren; met name naar een betere verdeling van het te schaarse werk. Op dat punt zijn de aanduidingen creatief en toe te juichen. Dat doende springt het stuk echter helaas tegelijk heen over actuele vragen van vandaag met name over de aansluiting tussen vraag en werkelijk beschikbaar aanbod, over de vragen van passende arbeid en passende werkgevers, over de omscholing en de geleidelijke transformatie van bedrijven en verschuivingen tussen bedrijven. Pregnante vraagstukken die zich juist nu bij een tegelijkertijd oplopen van werkloosheid en openstaande vraag als het ware opdringen. Men moet vrezen dat die dimensie voor de formateur niet zwaar genoeg gewogen heeft en dat geeft te denken.

Naar ik hoop zal mijn kritiek als een constructieve verstaan worden. Ik realiseer mij dat zij gedeeltelijk voortkomt uit het feit dat niet ik over teksten heb moeten onderhandelen; de beste stuurlij staan nog altijd aan wal.

Handen ineen slaan

Intussen gaat de formatie door. Het financieel-sociaal-economisch deel is afgesloten. Nog belangrijker zaken zijn nu aan de orde. Het hoofdstuk economie zal bij een succesvolle formatie terugkomen bij het feitelijke kabinetsbeleid. Wil dat succesvol zijn dan zal verdergaand dan het bereikte akkoord vereist zijn een homogene regeringsploeg, van harte, weliswaar kritische, maar toch zonder wantrouwen, steunende fracties, en een op te bouwen respectievelijk te behouden vertrouwensrelatie met beide sociale partners. Want met alle onzekerheid over te hanteren modellen en precies in te vullen cijfers, vast staat wel dat de problemen waarvoor wij staan zo groot zijn dat de inzet van velen vereist is.

De donkere wolken die zich steeds duidelijker samenvakken boven de wereldeconomie en de zekerheid dat in Nederland de jaren tachtig waarvoor wij nu de basis leggen veel moeilijker zullen worden dan de jaren zeventig zouden ons ervan moeten overtuigen dat het niet onze taak is elkaar te bestoken of uit te putten, maar dat het erom gaat de handen ineen te slaan en er samen het beste van te maken.

R. F. M. Lubbers

Het zelfbestuur bij Breman

MR. A. K. P. JONGSMA*
PROF. DR. H. J. VAN ZUTHEM

In de geschiedenis van de bedrijfsdemocratie hebben voorbeelden altijd een belangrijke rol gespeeld. In de stroming, die de bedrijfsdemocratie plaatst binnen de visie op het bedrijf als samenwerkingsverband tussen kapitaal en arbeid, worden de namen van Stork en Van Marken nog herhaaldelijk genoemd. In dit artikel willen wij aandacht vragen voor een nieuw voorbeeld, dat tot nu toe betrekkelijk weinig aandacht heeft gekregen, hoewel het vanuit juridisch gezichtspunt hoogst interessant is 1). De betekenis vanuit juridisch standpunt is vooral gelegen in de uitdaging met behulp van het bestaande vennootschapsrecht deze vérgaande vorm van zelfbestuur te regelen. Sociologisch gezien doet zich hier een geval voor, waarin eigenaars van een bloeiend en groeiend bedrijf vrijwillig een zeer groot deel van hun macht uit handen geven op basis van een duidelijke sociale filosofie. De geschiedenis heeft ook geleerd, dat voorbeelden meestal geen oplossing voor alle problemen zijn. Het geval Breman zal hierop wel geen uitzondering zijn. Toch bevat dit experiment een aantal nieuwe elementen, zowel in structuur als in filosofie, die de aandacht verdienen bij een bezinning op onze arbeidsverhoudingen.

1. Enkele gegevens

Breman Beheer BV, gevestigd in Genemuiden, is een holding met een twaalfstal dochters werkzaam op het terrein van o.m. installatie en reparatie van verwarming, elektriciteit e.d. Deze dochters variëren in bedrijfsgrootte van enkele werknemers tot ruim 200. Het totale personeel bedraagt 550. Sinds de oprichting van de holding in 1972 is een vorm van medezeggenschap ingevoerd, waarbij is uitgegaan van de gedachte dat niet bezit, maar het verrichten van arbeid de basis dient te zijn voor (mede-)zeggenschap. In de zeggenschap over het productieproces kan de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen tot uiting komen. Bevordering van vrij beschikbaar persoonlijk bezit leidt vroeg of laat tot verschillen. Heeft dit bezit betrekking op produktiemiddelen, waarmee men werkt, dan zal de neiging bestaan ook verschillen in zeggenschap te creëren.

De centrale gedachte bij Breman is nu, dat de bezitters van de produktiemiddelen (de aandeelhouders van Breman Beheer) deze middelen verhuren aan de dochtermaatschappijen, die voor het overige zelf hun zaken regelen (inkoop, verkoop, sociaal beleid enz). Elke dochter, met uitzondering van de zeer kleine, heeft een ondernemingsraad. Deze ondernemingsraad doet bindende voordrachten aan Breman Beheer m.b.t. de benoeming van de directeur van de dochtermaatschappij. Breman Beheer kan zich maximaal drie keer tegen deze bindende voordracht verzetten, waarna arbitrage volgt.

Investerings behoeven de instemming van Breman Beheer en de ondernemingsraad. Op dit belangrijke punt bestaat dus een afspraak, dat eigenaars en werkmaatschappij het eens moeten worden over omvang en richting van de investering. Binnen de werkmaatschappij bestaat ook een consensus-regeling. Directeur (bij Breman bestuurder genoemd) en ondernemingsraad dienen het over alle belangrijke beslissingen eens te worden. Uiteindelijk prevaleert de ondernemingsraad, omdat hij de bevoegdheid heeft de bestuurder voor ontslag voor te dragen. Breman Beheer, die evenals bij benoeming afhankelijk is van het initiatief van de ondernemingsraad, kan aanvankelijk het ontslag tegenhouden, maar

is ook op dit punt uiteindelijk onderworpen aan arbitrage.

Het is duidelijk, dat deze verdeling van zeggenschap over kapitaal en arbeid en binnen de arbeid over leiding en uitvoering in sterke mate is gebaseerd op de overleggedachte. Men spreekt bij Breman ook over de harmoniegedachte, omdat wordt uitgegaan van de veronderstelling dat de gemeenschappelijke belangen sterk overwegen. Het gemeenschappelijk belang komt tot uiting in de gelijkwaardigheid m.b.t. materiële en immateriële ontplooiing. Meer concreet wil men dit tot uiting laten komen in het recht op regeling van eigen zaken (resp. beheer van eigendommen en inrichting productieproces) en daar waar men van elkaar afhankelijk is, gelijke inbreng in het overleg en een evengroot deel in de resultaten.

Het laatste behoeft nog enige toelichting. Er bestaat bij Breman een winstdelingsregeling, waarbij na aftrek van de vennootschapsbelasting de ene helft van de winst naar Breman Beheer gaat en de andere helft naar de werknemers van het bedrijf waar de winst is gemaakt.

Tegenover een zeer genivelleerde inkomensverhouding (de bestuurder verdient ongeveer twee keer zoveel als een monteur) staat een sterk verschillende uitkering uit het winstaandeel per groep van werknemers. Zowel de loonverhoudingen (waarbij cao-bepalingen als een minimum worden gezien) als de winstverdelingsregeling zijn een zaak van de ondernemingsraad.

2. De onzekerheden

Het bovenstaande geeft slechts in grote lijnen weer, op welke wijze het zelfbestuur van de werkmaatschappijen is geregeld. De uitdrukking zelfbestuur is gerechtvaardigd,

* Verbonden aan resp. de Juridische Faculteit van de RU te Leiden en de Afdeling der Bedrijfskunde van de TH Twente.

1) De beste beschrijving van het experiment Breman is tot nu toe gegeven door Drs. J.C. Looise, *De proef op de som. Een evaluatie van experimenten met medezeggenschap in Nederland*. Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales, Utrecht, 1976.

omdat de holding in feite optreedt als bankier en onroerend-goed-maatschappij, met dien verstande dat er m.b.t. investeringen, benoeming en ontslag van bestuurders een consensus-regeling is getroffen. Binnen de werkmaatschappijen ligt de hoogste macht bij de ondernemingsraad, zij het dat beslissingen genomen dienen te worden op basis van overeenstemming tussen bestuurder en ondernemingsraad.

Wie enigszins op de hoogte is van het vennootschapsrecht, zal concluderen, dat tal van afspraken en regelingen een afwijkend karakter hebben en derhalve een nadere voorziening vragen. Vanaf het begin (1972) heeft het systeem dan ook tal van onzekerheden opgeroepen. De eigenaars hadden te maken met de vraag, of de werknemers de wijzigingen zouden aanvaarden en op welke wijze de vakbonden zouden reageren. De werknemers vroegen zich af, in hoeverre het systeem onafhankelijk van de initiatiefnemers kon worden gemaakt via een nadrukkelijke vastlegging in statuten en overeenkomsten.

De onzekerheid bij de eigenaar ligt voor de hand. Immers, hier is sprake van een vorm van zelfbestuur van werknemers binnen een volledige handhaving van de eigendomsverhoudingen en de structuur van het kapitaalverkeer. Vooral uit de kring van de vakbonden kwamen en komen op dit punt vragen. Blijft deze vorm van zelfbestuur niet te veel afhankelijk van de eigendom? De vakbonden hebben echter gemerkt, dat de werknemers van Breman de wijzigingen niet alleen accepteren, maar — zij het om verschillende redenen — ook op prijs stellen. Hoewel het onderzoek onder de werknemers nog slechts in beperkte mate heeft plaatsgevonden 2), bestaat verder de indruk dat de bekendheid met de wezenlijke kenmerken van het systeem nog niet groot is.

Onder de werknemers die over de veranderingen nadenken, bestaat een gevoel van onzekerheid over de continuïteit van de veranderingen. Bij hen bestaat een duidelijke behoefte aan meer zekerheid. Dit complex van onzekerheden bij de initiatiefnemers en de werknemers heeft in 1975 geleid tot een

verzoek aan de auteurs van dit artikel bij te dragen tot legalisering en ook tot het begeleiden van het proces van socialisering.

3. De legalisering

Bij het wegnemen van de onzekerheden heeft ons steeds voor ogen gestaan:

1. dat de hierboven beschreven uitgangspunten en feitelijke situaties zo nauwkeurig mogelijk vertaald moesten worden in statuten, reglementen en contracten;
2. dat daarbij geen beroep behoeft te worden gedaan op buitenwettelijke constructies al of niet op grond van „experimenteerbepalingen”, maar integendeel de aange-troffen situatie zowel vennootschapsrechtelijk als fiscaal-rechtelijk zoveel mogelijk in stand wordt gelaten;
3. dat het aanbrengen van de noodzakelijke wijzigingen steeds binnen het kader van de wettelijke bepalingen, de jurisprudentie en de ministeriële richtlijnen moet geschieden;
4. dat het eindresultaat alleen dan acceptabel is, wanneer de structuur eenvoudig en uitlegbaar is gebleven.

Wij hebben een opzet ontworpen, die naar ons inzicht aan deze vereisten voldoet en tevens — en dit is het laatste belangrijke punt — optimale waarborgen beoogt te scheppen tegen overtredingen van de overeengekomen spelregels. Een overzicht van de belangrijkste problemen en regelingen en de ingebouwde waarborgen moge dit verhelderen.

Eerst is er de kwestie van de investeringen en kredieten.

2) Het enige onderzoek tot nu toe is uitgevoerd door de Rijks-universiteit te Leiden en de Vrije Universiteit te Amsterdam in het kader van een vergelijkend internationaal onderzoek.

Vacatures

Functie	Bij:	Blz.:
<i>ESB van 27 juli</i>		
Academicus (bedrijfs-econoom of jurist)	Ministerie van Financiën	IV
Wetenschappelijk medewerker studiedienst	CBS	IV
Plv. Hoofd (afd. Statistiek en Documentatie)	Ministerie van Landbouw en Visserij	IV
Ervaren Organisatiemedewerk(st)er	Academisch Ziekenhuis Rotterdam	724
Organisatiemedewerk(st)er	Academisch Ziekenhuis Rotterdam	724
Macro-econoom/econome	Teldersstichting	724
Wetenschappelijk onderzoeker econometrie	TH Eindhoven	II
Landeconomen	Wereldbank	III
Projecteconomen	Wereldbank	III
Researcheconomen	Wereldbank	III
Directeur van Financiën	Gemeente Eindhoven	724
Twee organisatie-adviseurs	Gemeente Eindhoven	722

<i>ESB van 3 augustus</i>		
Medewerker (econoom)	Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven	II
Directeur Stafdirectie doelmatigheid en bouwzaken	Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	748
Directeur instellingen van wetenschappelijk onderwijs	Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	748

Functie:	Bij:	Blz.:
Wetenschappelijk medewerker Landbouw-Economisch Instituut	Ministerie van Landbouw en Visserij	748
Hoofd bureau financiële planning	Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening	III
Hoofd afdeling financieel-economische zaken	Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening	III
<i>ESB van 10 augustus</i>		
Hoofd bureau bestuur en beheer	Rijksuniversiteit Groningen	II
Academisch gevormd medewerker(st)er	Sociaal-Economische Raad	754
Planoloog	OD 205 Delft	760
Fiscaal jurist	Naarden International Holland BV	768
Wetenschappelijk medewerk(st)er macro-economie	Universiteit van Amsterdam	III
Plv. administrateur dienst gemeentewerken	Gemeente 's-Hertogenbosch	III
Academicus t.b.v. de beleidsanalyse	Provincie Zuid-Holland	IV
Medewerk(st)er eerste bureau (financieel beleid)	Provincie Zuid-Holland	IV
Econoom t.b.v. het derde bureau (Economische Zaken)	Provincie Zuid-Holland	IV

Sinds het oprichten van Breman Beheer BV in 1972 (waarvan de gebroeders Breman tot nu toe alle aandelen hebben) heeft deze BV de eigendom van de belangrijkste produktiemiddelen en verhuurt ze aan de dochters. Daarnaast is er (de mogelijkheid van) kredietverlening door de moedermaatschappij. Een pure holding is Breman Beheer dus nooit geweest; zal dat ook niet worden.

Om de controle op de investeringen te verdelen tussen Breman Beheer en de dochtermaatschappijen is in oprichting de BV Brebank. Brebank heeft als doel en werkzaamheid het beoordelen van investeringsaanvragen en kredietaanvragen van de dochtermaatschappijen en investeringsplannen van Breman Beheer. Daarvoor is een standaardprocedure ontworpen, evenals voor het vaststellen van de voorwaarden van huurcontract of overeenkomst van geldlening. Deze voorwaarden (huur-rentevergoeding) worden vastgesteld door Brebank, nadat het advies van moeder en dochters is gevraagd.

De vragen, die dit automatisch oproept (willekeur van één der betrokkenen, conflicten over wenselijkheid of voorwaarden) zijn als volgt onder ogen gezien. Brebank heeft een driehoofdige directie. Er zijn geen andere werknemers. De directieleden worden rechtstreeks benoemd door de Algemene Vergadering van Aandeelhouders. Het aandelenkapitaal bestaat uit aandelen A en aandelen B, voor gelijke bedragen. Aandelen A zijn eigendom van Breman Beheer. Aandelen B zijn eigendom van de „Vereniging Werknemersbelangen Breman” (waarover straks).

Beide soorten van aandelen geven het recht op benoeming van één directeur. De derde directeur (en onafhankelijk deskundige) wordt bij gewone meerderheid van stemmen door AvA benoemd (dus aandelen A en B samen). Wat voor de bevoegdheid tot benoeming geldt, geldt eveneens voor de ontslagbevoegdheid. De directie kan uitsluitend eenstemmige bestuursbeslissingen nemen. Dat geldt voor de beslissing tot investering, dat geldt voor de voorwaarden.

De directie van Brebank wordt bij bindende voordracht benoemd tot Raad van Commissarissen in Breman Beheer. De structuurwet is niet van toepassing, zodat de commissarissen uitsluitend een toezichthoudende taak hebben. Breman Beheer verplicht zich contractueel uitsluitend te investeren via Brebank. Een dergelijke verplichting geldt niet voor de dochters. Dit is vastgelegd in een overeenkomst tussen Breman Beheer en de dochtermaatschappijen. Deze overeenkomst bevat tevens de bepaling, dat de winsten (voor zover ze aan Breman Beheer toevallen) uitsluitend aangewend kunnen worden voor aflossing van bestaande schulden en herinvesteringen daaronder medebegrepen uitbreidingen van het concern.

De directie van Brebank is dus alleenheerser t.a.v. de investeringen. Zij moet echter wél intern (de eenstemmigheid) het steeds eens blijven. Zijn er zodanige geschillen gerezen, dat een eenstemmig bestuursbesluit niet genomen kan worden, dat wordt de AvA bijeengeroepen (op een in de standaardprocedure te regelen wijze). Op grond van een stemrechtovereenkomst tussen aandeelhouders A en aandeelhouders B wordt dan arbitrage ingeroepen. Beide groepen benoemen één deskundige, de twee gekozen arbiters kiezen zelf een derde. De aandeelhouders leggen zich in de stemovereenkomst vast op de beslissing van de arbitragecommissie.

Behalve mogelijke conflicten arbeid-kapitaal en de mogelijkheid, dat een van de Brebank-directeuren zich van zijn achterban vervreemt (de voorziening daartegen is de ontslagmogelijkheid door diezelfde achterban) is er nog een derde gevaar: de aandeelhouders van Breman Beheer krijgen er genoeg van en gaan op zoek naar kopers van hun aandelen. Een nieuwe aandeelhouder zou de statuten kunnen wijzigen. Immers noch aanbieding aan de andere aandeelhouder, noch aanbieding aan Breman Beheer zelf (afgezien van de fiscale bezwaren daarvan) brengt de gewenste continuïteit en de gewenste veiligstelling van de werknemersbelangen naderbij. We blijven dan met al die aanbiedingsplichten rondcirkelen

binnen de kring van het kapitaal. Daarom zal Breman Beheer één prioriteitsaandeel emitteren, dat geplaatst wordt bij Brebank. Iedere potentiële verkoper van aandelen Breman Beheer moet dan „langs Brebank”. Weliswaar zal Brebank ook het al of niet ingaan op een dergelijk verplicht aanbod eenstemmig moeten doen, maar de werknemersvertegenwoordiging kan nooit worden gepasseerd en letzten Endes is er dan weer de arbitrage.

Zojuist spraken we over de Vereniging Werknemersbelangen. Zoals reeds bleek, hebben alle dochters een eigen ondernemingsraad. Deze ondernemingsraden zouden samen een centrale ondernemingsraad kunnen vormen, en wellicht gaat dat ook gebeuren. Het bezwaar van zo'n COR is, dat haar bevoegdheden uiteraard die van de Wet Ondernemingsraden (oude of nieuwe versie) niet kunnen overschrijden, en die stelt nu eenmaal materieel buitengewoon weinig voor. Met name de nieuwe versie, die in situaties als deze, waar een harmonieuze en indringende vorm van medebeslissen, zelfs van zelfbestuur wordt geformaliseerd, kunnen de Bremanwerknemers missen als kiespijn.

Daarom — en daarover vindt op dit moment overleg plaats binnen de onderneming — is wellicht het oprichten van een afzonderlijke vereniging beter. Deze vereniging n.l. moet er toch komen, omdat alleen een rechtspersoon q.q. kan optreden als eigenaar van aandelen Brebank (en een COR is dat evenmin als een ondernemingsraad) en dus als achterban voor de „werknemersdirecteur”. De vraag is dus niet, of een dergelijke vereniging er moet komen, maar of daarnaast een COR in het leven moet worden geroepen. Op dit punt zijn wij wat nader ingegaan, omdat het een goede indruk geeft van de speelruimte van ons vennootschapsrecht, maar ook van de praktische en juridische vragen, waarvoor men al construerend en nadenkend komt te staan.

Laten we nog eens een probleempje bij de kop nemen. De nu gevonden structuur (nieuwe BV Brebank, waarvan de aandeelhouders zijn Breman Beheer en de Vereniging en de directie gevormd wordt door afgezanten van arbeid en kapitaal en één deskundige buitenstaander) appelleert pas dan aan een gevoel voor evenwicht, wanneer de dochtermaatschappijen op evenredige wijze hun stem kunnen laten gelden in de AvA van Brebank. Dit wordt bereikt door het instellen van een vereniging-kiesreglement inhoudende o.a. een verdeelsleutel voor de bestuursverkiezing: het bestuur van de vereniging bestaat uit minimaal één man per dochtermaatschappij en verder uit één man per 50 werknemers per dochtermaatschappij.

Aangezien Breman een expanderend concern is, is tevens een regeling noodzakelijk voor nieuwe dochtermaatschappijen. Welnu, zodra Breman Beheer meer dan 50% van de aandelen in een nieuwe dochtermaatschappij koopt (N.B. het verwerven van nieuwe dochterondernemingen is één van de investeringen, die via Brebank moeten lopen) en de werknemers van die nieuwe dochter verklaren zich bereid te participeren in de Bremanstructuur, dan emiteert Brebank nieuwe aandelen, die voor gelijke bedragen geplaatst worden bij de vereniging en Breman Beheer.

Aldus symboliseert en representeert het aandelenbezit in Brebank de medezeggenschap inzake investeringen van en voor de betreffende dochtermaatschappij zelf en haar zustermaatschappijen. Voer voor dogmatici.

Het tweede hoofdprobleem is de benoeming en het ontslag van de directie van de dochtermaatschappijen. Zou hieraan niets gedaan worden, dan is de hele zaak een wassen neus, omdat Breman Beheer als aandeelhouder het alleenvertningsrecht behoudt. Ook hier heeft de vereniging een essentiële rol. Er zijn enkele varianten overwogen, maar de beste oplossing leek ons het sluiten van een stemovereenkomst tussen Breman Beheer (in zijn kwaliteit van aandeelhouder in de dochter) en de vereniging. Twaalf stemovereenkomsten dus van gelijke inhoud. En wel deze, dat de vereniging een voordracht doet aan Breman Beheer voor benoeming/ontslag van een directielid. Deze stemovereenkomst zou alleen dan

ongeldig zijn, wanneer het stemrecht in zijn geheel onderwerp van de overeenkomst zou zijn.

Het stemrecht wordt echter niet aan Breman Beheer ontnomen, want de aandeelhouder kan weigeren zijn stem uit te brengen op deze persoon. Gebeurt dit, dan moet de vereniging een nieuwe kandidaat aanwijzen. Wordt driemaal een kandidaat geweigerd door Breman Beheer (geweigerd in die zin dan, dat Breman Beheer niet op deze persoon wenst te stemmen: de aandeelhouder kan op grond van dezelfde stemovereenkomst geen eigen kandidaten voordragen), dan volgt weer arbitrage door dezelfde drie aan te wijzen deskundigen.

Indien u tot zover hebt meegelezen, dan zal de vraag kunnen rijzen, of de macht van de vereniging (en dus van de andere 11 dochters) in dezen niet te groot is. Wij dachten dit reële gevaar uit te sluiten door in de statuten en reglementen van de vereniging een bepaling op te nemen, dat de vereniging haar rechten op grond van de stemovereenkomst met Breman Beheer alleen kan uitoefenen, indien de ondernemingsraad van de betreffende dochtermaatschappij zelf een kandidaat naar voren heeft gebracht. De andere 11 kunnen noch in de eerste, noch in de tweede, noch in de derde ronde met eigen kandidaten komen.

Het derde punt is de winstdelingsregeling. Deze bestaat al sinds het oprichten van de houdermaatschappij en kan ongewijzigd worden gecontinueerd. Het behoeft wel geen betoog, dat een eventuele VAD-plicht voor één of meer der dochters een onwelkome verstoring van de gegroeide samenwerkingsvorm zou betekenen. Niet in het minst, omdat in de bestaande winstdelingsregeling het werknemersgedeelte (1/3) uiteraard geheel aftrekbaar is voor de Vpb (dit misschien gedeeltelijk in tegenstelling tot de VAD), terwijl het aandeelhoudersgedeelte niet aftrekbaar is, maar evenmin belast bij Breman Beheer (art. 13 Wet Vpb) en wél (contractueel afdwingbaar) geheel bestemd is voor herinvestering in de dochtermaatschappijen.

Een laatste punt is het fiscale vraagstuk zelf. Het zou een jammerlijke vergissing zijn een zo diepgaande herstructurering op te zetten, wanneer daardoor op enig moment meer vennootschapsbelasting verschuldigd zou worden of een bestaande fiscale structuur ruw zou worden doorbroken. Het oprichten van de houdstermaatschappij in 1972 heeft in zoverre anticiperend gewerkt, dat wij (met volledig behoud van de holdingstructuur met alle daaraan verbonden voordelen) konden volstaan met het oprichten van één niet belaste vereniging (en al zou de vereniging in principe wel belast zijn, een batig saldo van enige omvang zal zij wel nimmer vertonen, terwijl de kosten die zij maakt óf door Breman Beheer óf door de dochtermaatschappijen, vergoed gaan worden en fiscaal aftrekbaar zijn) en één BV, die „gevoed” wordt uit bijdragen van alle tot het concern behorende BV's maar daarvan nimmer vet zal worden, omdat haar behoefte niet verder gaat dan het uitbetalen van 3 directiesalarissen, afgezien van de mogelijkheid van een zeer bescheiden winst, mocht de fiscus enig rendement op het eigen vermogen op prijs stellen.

En zo blijkt de legalisering van de verlangens van kapitaal en arbeid in dit geval per saldo geweldig mee te vallen: één klein BV'tje en één vereniging die er anders ook wel zou zijn gekomen — zij het als centrale ondernemingsraad.

Een tussensconclusie: legalisering van medezeggenschapsstructuren en het scheppen van nieuwe structuren is mogelijk. Als maatwerk. Confectie is voorshands uit den boze.

4. Het proces van socialisering

Wanneer — naar wij verwachten — binnen enkele maanden de goedkeuring van statuten en regelingen is verkregen, doet de vraag zich voor op welke wijze het gehele complex van veranderingen nader tot de werknemers kan worden gebracht. Uit deze formulering mag overigens niet worden afgeleid, dat alle veranderingen bij Breman in de richting van

zelfbestuur alleen maar van bovenaf zijn gekomen. Weliswaar ligt het initiatief bij de eigenaars, evenals de belangrijkste voorstellen, sinds 1972 heeft ten minste een deel van de werknemers meegedacht en met name in de ondernemingsraden bijgedragen tot de uitbouw. De wijze waarop werknemers hebben ingespeeld op de initiatieven heeft stellig invloed gehad op de uiteindelijke vormgeving.

Dit alles neemt niet weg, dat het proces van socialisering (het vertrouwd raken met doelstellingen en uitgangspunten) alle aandacht verdient. Hiermee is al een begin gemaakt in de peiling van de meningen van het personeel m.b.t. de Vereniging Werknemersbelangen.

Zonder uitzondering is aan alle werknemers in kleine groepjes uitgelegd, waarom de oprichting van die vereniging een bruikbare oplossing kan zijn. De oprichting zal dan ook daad van (vertegenwoordigers van) de werknemers zelf moeten zijn. Verder ligt het in de bedoeling alle leden van de ondernemingsraden in cursus-verband meer diepgaand op de hoogte te brengen van de veranderingen. Overwogen wordt deze cursus ook aan andere personeelsleden te geven, indien daartoe de wens te kennen wordt gegeven.

Zodra de Vereniging Werknemersbelangen bestaat, zal de voorlichting een taak van de vereniging zelf zijn, hiertoe gemachtigd door de ondernemingsraden wat betreft de precieze opzet hiervan. Zodra alle statuten en regelingen zijn goedgekeurd, doet zich het belangrijke vraagstuk voor van het (laten) functioneren van de diverse organen, te weten het medewerkersberaad (werkoverleg), de ondernemingsraad, eventueel de centrale ondernemingsraad, de Vereniging Werknemersbelangen, Brebank BV en de Raad van Commissarissen. Daarnaast waar nodig, de diverse vormen van arbitrage. Ook de rol van de vakbonden en het bondswerk in de bedrijven zal aandacht vragen.

Het ligt voor de hand, dat de werking van deze instituten en met name hun onderlinge relaties naar voren zullen komen zodra zich bijvoorbeeld verschillen van mening voordoen tussen kapitaal en arbeid of tussen leiding en medewerkers. Het voornemen bestaat — wanneer althans de Vereniging Werknemersbelangen daartoe de wens te kennen geeft — de aanpak van dergelijke verschillen te laten begeleiden door deskundigen. Hetzelfde geldt niet alleen voor verschillen van mening, maar ook voor het „aanleren” van een goed gebruik van de instituten in het algemeen.

5. De maatschappelijke relevantie

Het ligt voor de hand, dat de vraag wordt gesteld in hoeverre deze vorm van zelfbestuur toepasbaar is in andere bedrijven, die bijvoorbeeld van Breman verschillen qua omvang, aard, produktie of landstreek. Opgemerkt dient te worden, dat voor zover op dit moment bekend deze vorm nog geen navolging heeft gevonden.

Uiteraard is de mate van navolging een van de factoren, die de maatschappelijke relevantie bepalen. Aangezien het personeel van Breman niet alleen uit Genemuiden komt, zou kunnen worden gesteld dat deze vorm toepasbaar is in ieder geval in kleinere bedrijven, waar werknemers door de aard van het werk een zekere mate van autonomie in het werk hebben. Een voorwaarde is, dat eigenaars/ondernemers bereid zijn niet alleen een groot deel van hun macht af te staan, maar ook het initiatief m.b.t. inkoop, verkoop, nieuwe produktie enz. aan anderen over te laten (in hoeverre dit laatste nodig is, valt nog te bezien; bij Breman vervullen de oorspronkelijke directeuren op verzoek van de werkmaatschappijen adviseursrollen).

Naar onze mening dient de maatschappelijke relevantie van deze vorm van zelfbestuur allereerst te worden gezocht in de houding van de werknemers tegenover hun werk, hun bedrijf en allerlei economische vraagstukken binnen dat bedrijf. Zonder volledig te willen zijn, moeten we wijzen op het lage ziekteverzuim, de wijze van werken die mede leidt tot scherpe

De brede marges van de werkloosheidspolitiek

DRS. R. K. KNAACK*

Als remedie tegen de werkloosheid wordt door vele economen aanbevolen dat de rentabiliteit van het bedrijfsleven moet worden hersteld. Dit zou mogelijk gemaakt moeten worden door het verlichten van de druk van de collectieve lasten en het achterwege blijven van een stijging van het reële beschikbare arbeidsinkomen. De pleitbezorgers van deze politiek doen in stelligheid niets voor elkaar onder. Zo stelt Prof. Pen, „dat men zal gaan inzien dat winstherstel een voorwaarde is voor iedere vorm van economische politiek, een linkse daaronder begrepen” 1). Prof. Pen kan zich niet voorstellen dat een serieus econoom „met blindheid geslagen zou zijn” en dit niet zou willen inzien. Zeer recentelijk kan men in een rapport van de Commissie Economische Deskundigen lezen dat „uit het voorgaande volgt dat de Nederlandse volkshuishouding zich naar het oordeel van de CED voor de noodzaak ziet gesteld als het ware een tunnel te passeren waar de beleidsmarges slechts zeer beperkt zijn” 2). De regering heeft al deze boodschappen in ieder geval wel begrepen, getuige de Nota Werkgelegenheid en het „Memo II” van de kabinetsformateur Den Uyl 3). Op het gevaar af als een blinde te worden beschouwd, wil ik het er toch op wagen de exclusieve noodzaak van de remedie van Pen e.a. te betwisten. Om dit te kunnen doen, zal ik eerst een opsomming moeten geven van de economische relaties van de arbeidskostentheorie, die deze remedie volgens mij onderbouwen. Vervolgens zal ik aangeven welke bezwaren tegen de gevolgde redeneringen kunnen worden aangevoerd om te besluiten met een bespreking van een alternatieve analyse.

Arbeidskostentheorie

Veranderingen in de werkgelegenheid kunnen van conjuncturele of structurele aard zijn.

$$L = f(K, q, t), \quad (1)$$

waarin L de werkzame beroepsbevolking, K de voorraad „outillage in gebruik”, q de bezettingsgraad van de productiecapaciteit en t de autonome stijging van de arbeidsproductiviteit is. De conjuncturele fluctuaties in de werkgelegenheid hangen vooral samen met de fluctuaties in de bezettingsgraad.

De structurele veranderingen zijn het resultaat van enerzijds de creatie van nieuwe arbeidsplaatsen door nieuwe investeringen en anderzijds het verlies aan arbeidsplaatsen door afstoot van machines en gebouwen ten gevolge van technische of economische veroudering. In formule:

$$K - K_{-1} = I - S, \quad (2)$$

waarin I de nieuwe investeringen en S de „scrapping” (buitengebruikstelling) van machines en gebouwen voorstelt.

In de studies van Den Hartog en Tjan wordt gezocht naar de factoren die met name de economische levensduur

---

* De auteur is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Faculteit der Economische Wetenschappen, vakgroep micro-economie, van de Universiteit van Amsterdam.

1) J. Pen, Het herstel van de winsten en de ruimte voor de openbare financiën, *ESB*, 27 oktober 1976, blz. 1041.

2) SER-Commissie Economische Deskundigen, april 1977, blz. 54.

3) 2de Memorandum ten behoeve van het regeringsprogramma, *Nederlandse Staatscourant*, 16 juli 1977, nr. 129.

---

concurrerende prijzen en een zeer goed gevulde orderportefeuille, het sterk beleefde belang bij de winstpositie, het niet geringe plezier in het werk en het geringe verloop (niet alleen in deze tijd).

Het belangrijkste punt ligt echter in het feit, dat ideeën over eigen belang en eigen verantwoordelijkheden in deze vorm van zelfbestuur duidelijk gestalte krijgen. Een voorbeeld bood de recente moeilijkheid m.b.t. de nieuwe cao. Bij Breman beslisten de werknemers zelf over de lonen, daarbij de cao als minimum aanvaardend. De vakbonden laten een en ander oogluikend toe. Kenmerkend voor deze vorm van zelfbestuur is, dat men de beslissing over de lonen neemt in directe confrontatie met de gevolgen voor concurrentiepositie (en dus werkgelegenheid) en omvang van de winst.

Het laatste raakt niet alleen hen zelf (men krijgt immers de helft van de winst), maar ook de positie van de eigenaar. Deze vorm van zelfbestuur confronteert werknemers met de gevolgen van eigen handelen, zowel wat betreft de inzet in het werk, als wat betreft de eisen m.b.t. de beloning. Deze vorm doet derhalve een forse aanval op de vervreemding, die veel werknemers belevten. Ligt hier niet een kernprobleem van onze arbeidsverhoudingen?

Zonder nu van deze vorm van zelfbestuur alle heil te verwachten, lijkt het alleszins de moeite waard de ontwikkeling ervan scherp te volgen en de toepassing ervan ook elders te beproeven.

A.K.P. Jongasma
H.J. van Zutem

van machines en gebouwen bepalen 4). De aandacht die de auteurs in ruime kring hebben gekregen wordt mede bepaald door de relatie die zij hebben gelegd tussen de economische levensduur (S) en de stijging van de reële arbeidskosten (p_a/p) ten opzichte van de arbeidsbesparende technische vooruitgang, die in het model van den Hartog en Tjan vrijwel gelijk is aan de trendmatige groei van de arbeidsproductiviteit:

$$S = f(p_a/p, t) \quad (3)$$

De stijging van de reële arbeidskosten is ook van invloed op de omvang van de reële bruto investeringen. In macro-economische modellen wordt meestal aangenomen, dat de reële bruto investeringen (I) een functie zijn van de te verwachten reële winsten (W/p) en van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit (q):

$$I = f(W/p, q) \quad (4)$$

Een hoge winstverwachting zal de ondernemers aanzetten tot het verrichten van uitbreidingsinvesteringen, terwijl feitelijk gerealiseerde winsten de mogelijkheid scheppen om de netto investeringen (gedeeltelijk) te financieren. Indien er een negatief verband (de „factor-price frontier”) bestaat tussen de reële arbeidskosten en de feitelijke winsten,

$$W/p = f(p_a/p, t), \quad (5)$$

zal een stijging van de reële arbeidskosten boven de stijging van de arbeidsproductiviteit de rendementen en daarmee de bruto investeringen aantasten. De negatieve invloed die hiervan uitgaat op de werkgelegenheid wordt nog versterkt door het feit, dat voor zover er nog geïnvesteerd wordt, de ondernemer zal kiezen voor kapitaalintensievere productiemethoden.

In de loop van de tijd zijn er vele verklaringsgronden aangedragen voor het stijgen van de reële arbeidskosten boven de stijging van de arbeidsproductiviteit en de daarmee gepaard gaande stijging van de arbeidsinkomensquote en daling van de rendementen. Echter, een studie die alle mogelijke oorzaken probeert te kwantificeren, ontbreekt op dit moment. Wel wordt er bijv. in de nota van het CPB over *De Nederlandse economie in 1980* het vermoeden geuit, dat de stijging van de collectieve lastendruk (G) niet ten koste is gegaan van de besteedbare looninkomens, maar is afgewenteld op de winsten, zodat:

$$p_a/p = f(G, t). \quad (6)$$

Uit de vergelijkingen kan men concluderen dat de samenleving, indien zij zich extra arbeidsplaatsen wil scheppen, een bepaalde winstvoet dient te accepteren en daarmee een bepaald niveau van de arbeidskosten. Wat de tot dusver beschreven theorie doet, is het leggen van een bepaalde verbinding tussen de verdeling van het nationaal inkomen over consumptie en investeringen en de verdeling van het nationaal inkomen over lonen en winsten. *Deze identificering van consumptie en investeringen met lonen en winsten is naar mijn mening een niet aanvaardbare verwarring van technische en maatschappelijke samenhangen.* Verder geeft de theorie een zeer eenzijdig beeld van de oorzaken van de werkloosheid, omdat zij de problemen aan de vraagzijde van de volkshuishouding als mogelijke oorzaak buiten beschouwing laat.

Technische en maatschappelijke samenhangen

Er bestaat een wezenlijk verschil tussen technische en maatschappelijke samenhangen. Laten wij, ten einde dit verschil duidelijk te maken, eens kijken naar de opbrengsten- en uitgavenstructuur van een willekeurig bedrijf, bijv.

een transportbedrijf, in een willekeurig land. In een bepaalde periode voert dat bedrijf een aantal opdrachten uit (x) tegen een bepaalde vergoeding per eenheid (p_x). De kosten van dit bedrijf worden gevormd door het huren van de diensten van arbeid (a) tegen een loon (p_a) en het huren van de benodigde vrachtauto's (k) bij een vrachtautoverhuurbedrijf tegen een huurprijs (p_k). Indien de ondernemer de arbeidskosten en de reële kapitaalkosten aan het begin van de beschouwingsperiode moet betalen.

$$p_a \cdot a + p_k \cdot k,$$

terwijl de ondernemer de opbrengst van de geleverde diensten pas aan het einde van de periode krijgt, heeft hij een som geld (geldkapitaal of vermogen) nodig om de huurprijzen van de diensten van de productiefactoren voor te schieten. Bij een reële rentestand (r) bedragen de totale kosten jaarlijks:

$$(p_a \cdot a + p_k \cdot k) (1 + r).$$

Indien de prijzen van de eindprodukten gelijk zijn aan de kostprijzen, geldt

$$p_x \cdot x = (p_a \cdot a + p_k \cdot k) (1 + r).$$

Aggregeren wij deze laatste vergelijking over die bedrijven die eindprodukten voortbrengen, dan wordt een vergelijking verkregen die aangeeft op welke wijze het nationaal inkomen (de waarde van de eindprodukten) is verdeeld over de productiefactoren.

Bij deze aggregatie moet worden bedacht dat de huurprijs van de vrachtauto's de opbrengstprijs is van een vrachtautoverhuurbedrijf, zodat deze opbrengst op haar beurt weer aan de drie productiefactoren kan worden toegerekend. Ook de prijs van de kapitaalsdiensten om het kapitaalgoed te vervaardigen gaat weer op in de beloningen voor de diensten van arbeid, reëel kapitaal en vermogen. Het reële kapitaal is derhalve „gestolde arbeid” (Marx) en ten dele vroeger geïnvesteerd vermogen en doet derhalve als zelfstandige productiefactor bij de verdeling van het nationaal inkomen niet mee. Aannemende dat de prijzen van de geleverde goederen en diensten tevens kostprijzen zijn, moet het nationaal inkomen of de totale toegevoegde waarde worden toegerekend aan de oorspronkelijke productiefactoren arbeid en vermogen 6). Het aandeel van de productiefactor vermogen in het nationaal inkomen is echter verwaarloosbaar klein 7). Wij mogen dus bij benadering stellen dat het nationaal inkomen bij de gemaakte veronderstellingen uiteindelijk aan de productiefactor arbeid kan worden toegerekend. Hieruit mag worden geconcludeerd dat de middelen, die in een volkshuishouding vereist zijn voor het bereiken van andere doelstellingen dan de consumptie van de factor arbeid, uiteindelijk uit het arbeidsinkomen moeten worden gefinancierd.

Nu bestaan er in iedere maatschappij een aantal van dergelijke doelstellingen. Allereerst heeft elke overheid geld nodig voor collectieve voorzieningen. Vervolgens zijn in iedere maatschappij, waar economische groei één van de doelstellingen van economische politiek is, middelen nodig

4) H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investerings, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, Centraal Planbureau, Occasional Paper, 1974/2.

5) H. den Hartog, Th. C. M. J. van de Klundert en H. S. Tjan, De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro-economisch perspectief, in *Werkloosheid*, Preadviezen van de Vereniging voor Staathuishoudkunde, Den Haag, blz. 67.

6) Het aandeel van de factor grond in het nationaal inkomen is zeer gering. Derhalve is deze factor buiten beschouwing gelaten.

7) Voor een exacte berekening van het aandeel van het geldkapitaal in het nationaal inkomen ontbreken mij de gegevens. Een aanwijzing voor de stelling dat ook van deze factor het aandeel in het nationaal inkomen zeer klein zal zijn, is gelegen in het feit, dat de reële rente reeds lange tijd rond de 0% schommelt.

voor het verrichten van netto investeringen. Beide doelstellingen noodzaken tot een overdracht van arbeidsinkomen. Deze overdracht van arbeidsinkomen kan in iedere maatschappij in principe op twee manieren gebeuren: via overdrachten uit het arbeidsinkomen zelf (directe belastingen en vrijwillige persoonlijke besparingen) of via het creëren van een verschil tussen verkoopprijs en kostprijs. Dit laatste verschil noemen wij een fonds. In het laatste geval kan de inkomsten- en uitgavenstructuur van een bedrijf worden getypeerd door

$$p_x \cdot x = (p_a \cdot a + p_k \cdot k) (1 + r) + \text{fonds},$$

terwijl voor een gehele volkshuishouding geldt

$$\sum p_x \cdot x = (\sum p_a \cdot a) (1 + r) + \text{fonds}.$$

Zowel het heffen van een directe belasting als het creëren van een fonds moeten beide dus worden gezien als technische methoden om productief arbeidsinkomen over te dragen naar andere bestemmingen.

De maatschappelijke verschijningsvorm die het fonds aanneemt, is afhankelijk van de economische orde. In een „socialistisch” land heeft het lange tijd voornamelijk de vorm van omzetbelasting gehad; in een gemengde volkshuishouding als bijv. Nederland zowel de vorm van omzetbelasting als winst. Met de maatschappelijke verschijningsvorm ligt ook de bestemming van het fonds in eerste instantie vast. De omzetbelasting en de begrote winst vloeien in een socialistisch land in de staatskas, van waaruit de inkomstenoverdrachten, de overheidsconsumptie en de investeringen worden gefinancierd. (De opbrengst van de directe belastingen is in die landen meestal van weinig betekenis). In Nederland gaat de omzetbelasting naar de overheid; de winst naar de aandeelhouders 8). Naast deze eerste herverdelingsronde (de herverdeling van productief arbeidsinkomen naar andere bestemmingen) vindt er in Nederland een tweede herverdelingsronde plaats: via de winstbelasting vloeit ook de helft van de winst naar de overheid. De investeringen worden nu uit het resterende gedeelte van de winst (dus na aftrek van de winstbelasting) gefinancierd, terwijl de overheid het andere gedeelte van de financiering van de investeringen voor haar rekening neemt.

De conclusies zijn de volgende. Technisch gezien bestaat er een samenhang tussen de consumptie en de investeringen. Voor de financiering van die investeringen is een fonds nodig. De economische orde bepaalt de zichtbare vorm van dit fonds, en wie aldus — oppervlakkig gezien — de investeringen „betaalt”.

Het keuzevraagstuk

Wat geldt voor een ideaaltypische „kapitalistische” volkshuishouding is ook toepasbaar op een gemengde economische orde als die van Nederland. De belangrijkste macro-economische gegevens worden samengevat in tabel 1.

Tabel 1. Enkele macro-economische kerngegevens in lopende prijzen (in mln. gulden)

	1955	1960	1965	1970	1974	1975
1. Nationaal inkomen a)	27.528	38.823	63.030	105.257	171.090	184.530
2. Netto totale investeringen	4.698	7.579	12.170	22.635	27.600	22.420
3. Netto Bedrijfsinvesteringen	3.787	6.042	9.300	17.962	22.060	16.020
4. Bedrijfsbesparingen	1.800	2.500	2.700	5.300	5.000	
2:1	17,1	19,5	19,3	21,5	16,1	12,1
3:2	80,6	79,7	76,4	79,4	79,9	71,4
4:3	47,5	41,4	29,0	29,5	22,7	
5. Arbeidsinkomensquote b)	70,9c)	71,5	77,3	83,2	90	96

Bron: Nationale rekeningen; Centraal Economisch plan 1975 en 1976.

a) Netto tegen marktprijzen.

b) Geocorrigeerd voor mijnbouw, openbare nutsbedrijven en woningexploitatie

c) 1956 (i.v.m. correctie onder b)).

Uit deze tabel blijkt, dat de arbeidsinkomensquote is gestegen van 71,5% in 1960 tot ongeveer 96% in 1975. Daarmee gepaard daalden de winsten en daarmee het aandeel van de bedrijfsbesparingen in de financiering van de netto investeringen van 50% in 1955 tot 0% in 1975. Wat uit deze cijfers kan worden geconcludeerd is, dat de stijging van de arbeidsinkomensquote heeft geleid tot het verdwijnen van dat deel van het fonds, dat in onze gemengde economische orde een traditionele financieringsbron is van de investeringen (nl. de ingehouden winsten). Zoals wij hebben gezien, impliceert een pleidooi voor de stijging van de investeringsquote technisch gesproken echter alleen maar een overheveling van consumptief aangewend arbeidsinkomen naar een andere bestemming. Het verhogen van de winsten is slechts één van de mogelijkheden die daarbij open staan. Een theoretisch andere mogelijkheid zou zijn het vergroten van de overheidsinvesteringen, gefinancierd hetzij door het verhogen van de directe belastingen, hetzij via het verhogen van de omzetbelasting. Het terugvallen van de winsten als verschijningsvorm van het fonds zou ook kunnen worden gecompenseerd door weer een andere verschijningsvorm van het fonds bijv. het invoeren van een investeringsloon. Elke oplossing van het probleem van de gedaalde investeringsquote, anders dan via de verhoogde rendementen, impliceert het veranderen van de economische orde, doordat het nieuw gevormde vermogen niet wordt toegerekend aan de oorspronkelijke eigenaars, maar aan de overheid óf aan de gezamenlijke werknemers.

Met betrekking tot de verschijningsvorm van het fonds staan dus diverse mogelijkheden open. De keuze hieruit kan niet alleen op economische gronden worden bepaald, doch berust mede op politieke overwegingen. Wanneer de regering mét vele economen pleit voor het verhogen van de winstgevendheid van de bedrijven als noodzakelijke voorwaarde voor toekomstige investeringen, berust dat niet op een economische, maar op een politieke keuze, waarschijnlijk het in stand houden van de ondernemingsgewijze productie. Een pleidooi voor de economische noodzakelijkheid van het vergroten van de winsten (zonder deze politieke keuze expliciet te hebben gemaakt) kan alleen maar worden gezien als voorbeeld van het verwarren van technische met politieke samenhangen. A. Medio formuleert het zo:

„The necessity of subtracting a portion of social product from immediate consumption in order to invest is obvious and any form of society will be facing this problem for quite some time. What is not obvious is that the decision about how much to invest and which sort of investment to carry on is performed by a special class of people who enjoy the privileges associated with that social role (income, power, prestige etc.). This existence of such a class might have been justified in the past to 'develop forces of production'. There is no evidence that it is so today, especially as far as advanced capitalist countries are concerned” 9).

Economische overwegingen

Het kiezen van de winst als financieringsbron berust op een aantal veronderstellingen, waartegen in de literatuur enige bezwaren zijn gerezen. Een groot aantal auteurs hebben kritiek geleverd op het originele Den Hartog-Tjan-model en het meer uitgebreide Vintaf-model. Deze kritiek is door Driehuis nog eens samengevat in een artikel in *Socialisme en Democratie* 10). In dit artikel stelt Driehuis o.a. dat

8) Het verschijnsel van ingehouden winst kan worden gezien als een beslissing van de aandeelhouders om een gedeelte van het aan hun toegerekende fonds in ieder geval binnen het bedrijf te houden.

9) A. Medio, Profits and surplus-value: appearance and reality in capitalist production, in E. K. Hunt and J. G. Schwarz (ed), *A critique of economic theory*, Penguin Book, blz. 329.

10) W. Driehuis, Socialistisch beleid en economische analyse, *Socialisme en Democratie*, nr. 5, mei 1977.

„bij de constructie van een model vaak het doen van een keuze verist is ... t.a.v. de economische grootheden welke binnen een model worden verklaard en welke niet. De uitkomst van deze keuzevraagstukken zijn van invloed op de conclusies die met macro-economische modellen worden getrokken over de aard en de intensiteit van de samenhang tussen enerzijds de doeleinden van de economische politiek en anderzijds de beleidsinstrumenten. In beginsel is er derhalve een aantal modellen denkbaar die bepaalde samenhangen beschrijven” 11).

Naast het leveren van kritiek op het concrete Den Hartog-Tjan-model is er derhalve ook nog ruimte voor het leggen van andere relaties tussen de economische grootheden.

Zo kan met name worden betwijfeld of veronderstelling (4), nl. dat de vergrote bedrijfswinsten zullen leiden tot grotere investeringen, in de huidige omstandigheden nog opgaat. Het doen van investeringen vergt een marktconstellatie die perspectieven biedt, op zijn minst uitzicht op een dekking van de kosten (waaronder de kosten van kapitaal), maar bovenal bevredigende perspectieven inzake de afzet. Van der Zwan heeft erop gewezen dat juist in die markten, waarvoor veel is geïnvesteerd, sprake is van onvoldoende opnemingsvermogen en/of een ongunstig prijsniveau 12). In navolging van Driehuis lijkt het daarom zinvol een onderscheid te maken tussen de factoren die van invloed zijn op de *gewenste* omvang van de investeringen en die, welke de *realisatie* van de investeringen mogelijk maken 13). De *gewenste* omvang van de investeringen wordt bepaald door de effectieve vraag, de verhouding van de reële arbeidskosten ten opzichte van de „user costs” van het reële kapitaal; de mogelijkheden van interne dan wel externe financiering en de mate van overcapaciteit in de uitgangssituatie zijn bepalend voor de eventuele effectuering van de investeringen. Volgens de OECD was in 1975 slechts 75% van de Nederlandse productiecapaciteit benut 14). Vergrote afzetmogelijkheden zullen derhalve in eerste instantie leiden tot een betere bezetting van de capaciteit.

Bovenstaande overwegingen leiden tot de conclusie dat ernstig mag worden getwijfeld aan de houdbaarheid van de arbeidskostentheorie als *enige* verklaring van de werkloosheid, alsmede van het vergroten van de winsten als voornaamste remedie. Het scheppen van een „ruimte” is misschien wel een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor het verrichten van investeringen. Deze investeringen zijn verder afhankelijk van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit en van de mogelijkheid om de produkten te kunnen verkopen.

Het ontbreken van de mogelijkheid om de produkten te kunnen verkopen als verklaringsgrond van de werkloosheid, wordt door een groeiende groep economen benadrukt. In diverse analyses wordt gewezen op het feit dat de bestedingen in de jaren zeventig zijn gedaald ten opzichte van het gemiddelde van de jaren 1951 t/m 1970. Deze terugloop wordt vooral veroorzaakt door een daling van het volume van de autonome overheidsbestedingen (de overheidsconsumptie, overheidsinvesteringen en de investeringen in woningen), alsmede door een daling van de particuliere investeringen.

Tabel 2. Kerngegevens bestedingen voor de jaren 1971/1974. (mutaties t.o.v. het voorafgaande jaar in %)

	1951, 1970	1971	1972	1973	1974
Volume particuliere consumptie ...	4,9	3,3	3,6	3	2,5
Volume particuliere investeringen ...	7,2	0,7	5,4	12	0,5
Volume autonome bestedingen ...	6,4	5,7	1	3	7
Volume export goederen	9,9	11	12,3	14	2,5

Bron: Driehuis 15) blz. 23 en *Macro Economische Verkenningen* 1976.

De schijnbare inconsistentie tussen enerzijds het stijgen van de collectieve-lastendruk en anders het achterblijven van het volume van de autonome bestedingen kan worden verklaard uit de drastische verschuivingen, die binnen de overheidsuitgaven hebben plaatsgevonden. Tabel 3 maakt dat duidelijk. Dat de particuliere consumptie zich goeddeels

Tabel 3. Procentueel aandeel in het netto nationaal inkomen (marktprijzen) en in de totale overheidsuitgaven

	1966		1975	
	% van netto nationaal inkomen	% van overheidsuitgaven	% van netto nationaal inkomen	% van overheidsuitgaven
Lonen/salarissen	12,5	41	15,1	38
Aankoop van goederen en diensten ..	4,8	16	5,0	12
Netto investeringen	4,5	15	3,5	9
Inkomensoverdrachten	8,7	28	16,6	41
Overheid totaal	30,5	100	40,2	100

Bron: J. D. Hilferink, Het reële overheidsaandeel, *ESB*, 15 juni 1977, blz. 581.

heeft weten te handhaven, is mede het gevolg van de stijging van de inkomensoverdrachten.

De aanhangers van de bestedingstheorie hebben gemeen, dat men momenteel weinig verwacht van de mogelijkheid van het opvoeren van de particuliere investeringen via het verlagen van de reële arbeidskosten in een situatie, waarin een grote overcapaciteit aanwezig is en de bestedingen zijn teruggelopen.

De afzetproblemen hebben volgens Van der Zwan een structureel karakter. Hij verwacht weinig van de mogelijkheid van het kunnen opvoeren van de particuliere investeringen als het systeem van marktvoorziening niet wordt gewijzigd en wel in de richting van rationalisatie, normalisatie en planmatigheid van de productie. Zijns inziens is dat alleen te bereiken met „ordering van de markt per bedrijfstak, waarin voor een verbetering van de marktstructuur een wezenlijke plaats dient te worden ingeruimd” 16). Verder stelt hij nog dat „misschien de huidige impasse kan worden doorbroken met een investeringsplan voor de publieke sector” 17).

Deze aanbeveling wordt ook gedaan door Van den Doel. In zijn overigens niet als wetenschappelijk bedoelde geschrift *Lastig links* stelt hij, dat aan de keuze van veel economen voor de particuliere investeringen een aantal denkfouten ten grondslag ligt. Materiële welstand wordt verward met welvaart. De natuurlijke grens van de collectieve sector wordt uitsluitend bepaald door de menselijke behoeften. Vanuit maatschappelijk oogpunt is niet alleen de particuliere sector, maar ook de collectieve sector winstgevend. De stijging van de maatschappelijke arbeidsproductiviteit in de collectieve sector wordt weliswaar statistisch op nul gesteld, maar kan in feite aanzienlijk zijn. Ten slotte: collectieve goederen gaan niet uitsluitend ten koste van de winstgevendheid van de particuliere bedrijven. „Ook het omgekeerde is waar: zonder collectieve voorzieningen als wegen, bruggen, scholen en defensie zou geen enkel bedrijf meer winst maken. Het zijn de neo-marxisten, die op dit punt terecht de aandacht hebben gevestigd” 18).

Het ontbreken van afzetmogelijkheden kan worden teruggevoerd op het feit dat in de welvaartsstaten vele markten verzadigingsverschijnselen vertonen. Dat wordt ook door de econoom Den Uyl erkent. Aan deze erkenning wordt door hem de conclusie verbonden dat „bij het ontbreken van endogene vraagimpulsen uit de industriële wereld .....

11) W. Driehuis, op. cit., blz. 30.

12) A. van der Zwan, Over de vergroting van de omweg in de productie en de bekorting van de omlooptijd van het in bedrijven geïnvesteerde vermogen, *ESB*, 4 februari 1976, blz. 118.

13) W. Driehuis, *Fluctuations and growth in a near full employment economy*, Rotterdam, 1972.

14) Zie OECD, *Economic survey, The Netherlands*, Parijs, mei 1976, blz. 8.

15) W. Driehuis, *An analysis of the impact of demand and cost factors on employment in the Netherlands*, Research Memorandum, no. 7604, Universiteit van Amsterdam, Faculteit der Economische Wetenschappen 1976.

16) A. van der Zwan, op. cit., blz. 119.

17) A. van der Zwan, op. cit., blz. 119.

18) J. van den Doel, *Lastig links*, Utrecht, 1976, blz. 22 e.v.

is socialisatie van de vraag geboden, d.w.z. dat de gemeenschap zelf een vraag creëert ter vervulling van gemeenschapsbehoeften, die anders via de markt niet aan bod komen. Dat zal vooral in de dienstensector moeten worden gevonden" 19).

Een pleidooi voor een bestedingsimpuls behoeft als remedie tegen de werkloosheid niet diametraal tegenover de arbeidskostentheorie te staan. Wij hebben in het voorgaande niet zozeer het scheppen van „ruimte” (het fonds) voor nieuwe investeringen bekritiseerd, als wel de veronderstelling, dat — wanneer de ruimte aan de sociale verschijningsvorm van winst wordt gegeven — dit automatisch zou leiden tot nieuwe investeringen door het bedrijfsleven. Wanneer onder de huidige omstandigheden de ruimte niet door het bedrijfsleven wordt gebruikt, is daar dan nog het extra gevaar aan verbonden, dat de contractie eerst goed zal intreden 20). Wanneer ze echter wel door het bedrijfsleven wordt gebruikt, behoren verder „conspicuous consumption” (pleziervaartuigen) en kapitaalexport naar „goedkope-arbeid-landen” niet tot de onmogelijkheden. Een bestedingsimpuls door de overheid heeft daarentegen juist tot doel het scheppen van een ruimte en de benutting ervan als ondeelbaar geheel te herstellen.

Zijn de bezwaren tegen de arbeidskostentheorie juist, dan behoeft de creatie van een fonds ten behoeve van de investeringen (los van politieke overwegingen) niet noodzakelijkerwijs aan het bedrijfsleven in de vorm van winst worden toegerekend, maar kan deze vorm minstens even goed worden toevertrouwd aan maatschappelijke instellingen, die er garant voor staan dat de middelen productief worden aangewend. Hier is dan weer een keuze mogelijk: het fonds kan beheerd worden via het investeringsloon door de vakbeweging of via de belastingen door de overheid.

Politieke overwegingen

Naast de economische overwegingen voor het zoeken naar alternatieven voor de particuliere investeringen, kunnen ook politieke argumenten worden aangevoerd. Volgens de nota *Selectieve groei* zal een jaarlijkse verhoging van de investeringen als percentage van het nationaal inkomen met 0,65% de werkloosheid doen dalen van 210.000 manjaren in 1977 tot 150.000 manjaren in 1980. Tegelijkertijd zullen de overheidsuitgaven als gevolg van de z.g. 1%-norm in diezelfde periode met 4% van het nationaal inkomen stijgen. Het vrij besteedbare reële loon moet derhalve als percentage van het nationaal inkomen met 6,5% dalen. Wil het consumptief besteedbare reële loon absoluut gezien niet dalen, dan dient derhalve de produktie met ca. 4% per jaar toe te nemen. Een ambitieuzer werkgelegenheidsprogramma dan waarin het 1%-beleid voorziet, zal uiteraard een nog grotere druk op de lonen leggen. Een nullijn of een minlijn voor de consumptief besteedbare lonen lijkt dan onafwendbaar. Daarover zijn de economen het weer eens. Het accepteren van een nullijn of zelfs een minlijn betekent, dat de stijging van de collectieve lasten niet meer kan worden afgewenteld. Vergelijking 6 is in zo'n situatie niet meer relevant. Hiermee worden ook de uit de afwenteling voortvloeiende negatieve „balanced budget multipliers” teniet gedaan.

Een dergelijke politiek kan alleen maar worden gevoerd in het kader van een geleide-inkomenspolitiek, zoals

door Van den Doel, De Galan en Tinbergen met klem is bevestigd 21). Voor het kunnen slagen van een dergelijke inkomenspolitiek zal aan een aantal voorwaarden moeten zijn voldaan. Het moet eerst voor de volle honderd procent zeker zijn, dat de door het relatief laag houden van de consumptief besteedbare arbeidsinkomens vrijgekomen gelden ook daadwerkelijk productief worden aangewend. Het toerekenen van het gecreëerde fonds aan de overheid of de vakbeweging schept daarvoor grotere garanties dan een toerekening aan het particuliere bedrijfsleven. Verder zullen de hogere inkomensgroepen meer moeten matigen dan de lagere inkomensgroepen.

Slotbeschouwing en conclusie

Startpunt voor dit artikel was het verdwijnen van de winst als traditionele financieringsbron voor de investeringen. Op zich zelf beschouwd heeft het verdwijnen van de winst enige positieve neveneffecten. De neo-klassieke economische theorie leert ons, dat de markt vorm van volkomen concurrentie gekoppeld aan het gesloten zijn van de markt leidt tot het verdwijnen van de winst. Dit heeft als eigenschap dat onder deze voorwaarden zowel de consumptie als de produktie op grond van het criterium van Pareto optimaal worden toegedeeld. Het bestaan van winsten kan in deze gedachtegang alleen maar worden verklaard uit onvolkomenheden in de concurrentie of uit het gesloten zijn van de bedrijfstak. Het is derhalve hypothetisch mogelijk de stijging van de arbeidsinkomensquote te verklaren uit een toename van de mate van concurrentie, die vanuit het gezichtspunt van een optimale maatschappelijke welvaart niet betreuwenswaardig behoeft te zijn.

De eindconclusie is de volgende. Het relatief achterblijven van de consumptief besteedbare reële lonen bij de groei van het nationaal inkomen is noodzakelijk om — technisch gesproken — een fonds te scheppen, waaruit een expansieve stijging van de consumptieve overheidsuitgaven en investeringen kan worden gefinancierd. Het gedeelte van het fonds, bestemd voor de investeringen, behoeft zowel om politieke als economische overwegingen niet noodzakelijkerwijs de maatschappelijke verschijningsvorm van winst te verkrijgen. Politiek niet, omdat in feite de werknemers de besparingen voor het fonds opbrengen en niet de aandeelhouders; economisch niet, omdat het lang niet zeker is, dat de winsten dan inderdaad in investeringen zullen worden omgezet. Dat relatief achterblijven van de lonen zal ingebed moeten worden in een geleide-inkomenspolitiek, die alle vormen van inkomens omvat. Het alternatief voor deze voorstellen is een voortzetting van de huidige situatie, een combinatie van particuliere investeringen en vrije loonpolitiek, welke elkaar — zoals wij hebben gezien — niet verdragen.

R. K. Knaack

19) J. den Uyl, college op TH-Eindhoven 17 mei 1977 in het kader van het Studium Generale over macht en onmacht van de parlementaire democratie.

20) A. van der Zwan, Na de smalle marges van het beleid, nu de „dreigende” vervaging van de politieke keuzen (I), *ESB*, 16 maart 1977, blz. 246.

21) J. van den Doel, C. de Galan en J. Tinbergen, Pleidooi voor een geleide loonpolitiek, I en II, *ESB*, 10 maart 1976 en 2 mei 1976.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Monetarisme

DRS. S. G. A. KAATEE
DRS. J. A. PENNINK

In het nogal persoonlijk gestelde naschrift van Prof. Korteweg en Drs. Bomhoff (KB) (in *ESB* van 13 april 1977) worden enkele inhoudelijke opmerkingen gemaakt over ons artikel in *ESB* d.d. 2 februari 1977 („Valt het monetarisme in de prijzen?“), waarop wij graag willen reageren. In hun reactie komt als eerste de stabiliteit van de private sector aan de orde. Stabiliteit betekent volgens KB: „de gedragsrelaties van het publiek liggen vast, veranderen of verschuiven niet voortdurend en emitteren aldus geen schokken op de economie“.

Dit postulaat zien zij bevestigd in het empirisch onderzoek van de gedragsvergelijkingen, ook al nemen zij blijkens voetnoot 1 hiervan een belangrijk deel terug vanwege het onregelmatige investeringsgedrag in de private sector. Zij hadden er nog meer van terug kunnen nemen. Bomhoff en Ooms hebben uitvoerig gedemonstreerd, dat de gedragsvergelijkingen van het 69-C-model het in onze turbulente jaren niet meer zo goed doen. Belangrijke economische grootheden als de arbeidsinkomensquote, de belasting- en premiedruk, de inkomensverdeling, de capaciteitsbezetting, de capital-output-ratio e.d. hebben in de naoorlogse jaren dermate grote verschuivingen te zien gegeven, dat deze niet meer met „een beperkt aantal economische variabelen“ konden worden verklaard, laat staan voorspeld.

Van een niet stabiele gedragsrelatie heeft Korteweg ook hinder. Onlangs werd zijn nieuwe schatting van de consumptieprijzvergelijking bekend gemaakt, waarin de belangrijke verklarende M_1 niet meer met een jaar (schatting uit 1975), maar met anderhalf jaar vertraging werd opgenomen. Wie wil volhouden dat „de gedragsrelaties van het publiek stabiele functies zijn van een beperkt aantal economische variabelen“ moet met betere argumenten komen dan dat economische modellen een stabiele „interne dynamiek“ vertonen. Daar worden die modellen immers op gemaakt. En het blijkt dat deze modellen na verloop van tijd moeten worden bijgesteld.

De betekenis die KB aan stabiliteit hechten heeft een algemene strekking, geldt voor alle gedragsrelaties en is in

feite een van de eigenschappen die deze relaties moeten kenmerken, om ermee te kunnen werken. Dat wij deze stabiliteit toesneden op de relatie tussen Y en M wordt niet alleen in de hand gewerkt door de paar vergelijkingen waar KB regressie op toepasten. Om eens het grote overzichtswerk van de buiten de partijen staande M. Blaug te citeren: „A quantity theorist believes, first of all, that the demand function for money is highly stable, at least more stable than, say, the Keynesian consumption function“ 1).

Tegen het opvoeren van de geldhoeveelheid als onafhankelijke variabele is in de literatuur herhaaldelijk bezwaar gemaakt, zowel op empirische als theoretische overwegingen. De geldhoeveelheid staat althans in belangrijke mate onder invloed van de reële economische ontwikkelingen. „Er lopen wel degelijk verbanden in omgekeerde richting, die ertoe leiden dat onder bepaalde omstandigheden de conjunctuur de geldvoorraad beïnvloedt, in plaats van omgekeerd“, schrijft F. A. G. Keesing 2). De relatie waarin de geldhoeveelheid wordt verklaard uit de bekende liquiditeitsmotieven en die als de geldvraagvergelijking bekend staat, is onderwerp geweest van vele statistische schattingen. De geldhoeveelheid blijkt daaruit op empirische gronden wel degelijk te kunnen worden verklaard uit het onvertraagde reële inkomen en het prijspeil 3). Zeker als men met jaarcijfers werkt, zoals KB doen. Het is dan ook volstrekt onjuist als KB schrijven: „Het is alleen de geldhoeveelheid, die vertraagd moet worden om tot een optimaal verband met de inflatievoet te komen“. Met onze principale-componentenanalyse hebben we aangetoond dat de onderlinge samenhang tussen de groeivoeten van geldhoeveelheid en prijspeilen zo groot is dat met empirische methoden nauwelijks uitsluitel kan worden gegeven over de richting van de causale samenhangen. „Zo'n causale relatie kan slechts berusten op een economische theorie“, zegt Van Loo 4) dan ook.

Over deze theorie nog het volgende. Kennelijk met instemming van KB gaven wij de hoofdtekken van het prijstheoretische deel van de monetaristische ver-

klaring van de inflatie weer 5). Wij hebben daar later nog aan toegevoegd dat er geldillusie wordt verondersteld, omdat wij meenden dat de monetaristen de geldillusie nodig hadden om ook prijstheoretisch het gedrag van subjecten te verklaren. Nu KB dit blijkens hun recente *ESB*-artikel 6) niet doen, blijft micro-economisch de creatie als drijvende kracht achter het prijspeil in de lucht hangen. De grote nadruk die KB leggen op de rol die de inflatieverwachting bij het nemen van beslissingen speelt, vermag het causaliteitsprobleem niet op te lossen. Als de inflatie niet kan worden verklaard uit de creatie, is er geen reden de inflatieverwachting af te leiden uit de verwachte geldschepping. Het ligt voor de hand dat inflatie en inflatieverwachting in circulaire betrekking tot elkaar staan. De inflatieverwachting zal rationeel worden gevormd op grond van de feitelijke inflatievoeten, zoals hier te lande ook empirisch is vastgesteld. Het economisch proces in Nederland voltrekt zich voor het grootste deel op markten die niet bepaald de kenmerken van volledige mededinging vertonen. Onder die omstandigheden van beperkte concurrentie vindt prijszetting plaats door de aanbieders. Ondernemers die hun prijzen vaststellen op grond van hun toekomstverwachting die zij ontlenuen aan de geldgroei van anderhalf jaar terug, hanteren daarbij niet het „juiste model van de economie“ maar een „black box“.

Ook de kritiek welke KB uitoefenen op onze empirische toetsing, mist een zekelijke grond. Bomhoff oefende medio 1976 kritiek uit op de voorspelkracht van het oude en in zijn gepubliceerde versie niet meer zeer relevante model 69-C van het Planbureau. Zijn verwijt aan het Planbureau is o.m.: „geen systematische aandacht voor het autocorrelatiepatroon van de endogenen en te veel ‚data mining‘ bij het opstellen van de vergelijkingen“ 7). Intussen werd door KB de macro-economische consumptieprijzvergelijking, welke in dit model is gebaseerd op de kostprijzopbouw, verworpen en vervangen door die waarin de vertraagde groei van de geldhoeveelheid de meest dominante verklarende variabele is. In het najaar 1976 voorspellen KB voor 1977 een groei van

1) *Economic theory in retrospect*, 1968, blz. 619.

2) *Monetaire overpeinzingen in de USA, Schaarste en welvaart*, Leiden, 1971, blz. 123.

3) Zie bijv. Fase en Kuné, *De vraag naar liquiditeiten in Nederland, De Economist*, 1974 en Den Butter en Kuné, *De functionele vorm van de geldvraagvergelijking*, 1976.

4) Een inleiding tot de Brunner-Meltzer analyse, *Maandschrift Economie*, februari 1976, blz. 246.

5) „En zeggen KP niet zelf“, enz. t.a.p. 337

6) Inflatie en produktiegroei in 1977, *ESB*, 18 mei 1977.

7) *ESB*, 23 juni 1976, blz. 588.

het prijspeil van de particuliere consumptie van 9% 8), als reactie op datzelfde cijfer uit de MEV van 7%. (De voorspelling van KB is teruggebracht tot 7,5%. We zullen het hier niet hebben over hoe dit de inflatieverwachting heeft beïnvloed). In ons eerder genoemde artikel onderzochten wij de autocorrelatiestructuur van een aantal verklarende variabelen voor het prijspeil van de gezinsconsumptie, ten einde een empirisch gefundeerde keuze te kunnen maken tussen de monetaristische verklaring van het prijspeil en de verklaring via de kostprijsopbouw. Het autocorrelatiepatroon van een variabele kan namelijk worden opgevat als een benadering van zijn conjunctuurpatroon. Als de groei

van de geldhoeveelheid dominant is voor het prijspeil met welke vertraging dan ook, moet dit blijken uit een overeenkomstige autocorrelatiefunctie (ACF). Uit deze toets bleek evenwel dat de kostprijsopbouw eerder voor verklaring van het prijspeil in aanmerking kwam.

Wij hadden wel verwacht dat KB onze conclusie ter zijde zouden leggen. Wij vinden het jammer, dat ze dit deden met een wat bizar rekenvoorbeeldje. Zij vergelijken de ACF van een variabele met de ACF van een tweede variabele, echter niet rechtstreeks berekend zoals dit bij hun eigen stelling zou passen (nl. y_t vergeleken met x_t), doch afgeleid van de som van twee opeenvolgende waarnemingen van de tweede variabele (nl. y_t

vergeleken met $x_t + x_{t-1}$). Wij kunnen slechts gissen naar de reden. Kennelijk verwerpen zij niet de methode van de toets. Met betrekkelijk eenvoudige middelen als het vergelijken van conjunctuurpatronen kan men twijfel wekken aan de stelling dat de groei van de geldhoeveelheid op enige vaste termijn dominant is voor de inflatie. Maar nogmaals, hiermee wil niets gezegd zijn van de belangrijke bijdragen van monetaristen aan de economische theorie.

S. G. A. Kaatee
J. A. Pennink

8) Bijv. *Economisch Dagblad*, 20 november, 1976.

Rijnmond

openbaar
lichaam
Rijnmond

Vasteland 96-104 Rotterdam Tel.(010)111320

Het bureau Onderzoek en Statistiek van de afdeling Economische Aangelegenheden houdt zich bezig met het zelfstandig verrichten van onderzoek ten behoeve van het regionaal-economisch beleid.

Bij dit bureau, waar momenteel een 6-tal medewerkers werkzaam zijn, is plaats voor een

economisch onderzoeker (m/v)

die in samenwerking met anderen zal worden ingezet bij het verrichten van regionaal bedrijfstakonderzoek en onderzoek in het kader van het opstellen van een regionaal-economisch plan.

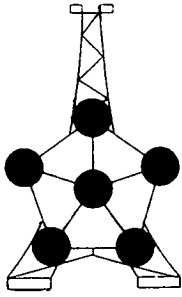
Voor deze functie wordt gedacht aan een kandidaat van academisch of gelijkwaardig niveau, die beschikt over een grote mate van creativiteit en zelfstandigheid alsmede het vermogen om te kunnen rapporteren over de voortgang en de resultaten van de onderzoeken. Gelet op de aard van de werkzaamheden zal veelvuldig in teamverband worden gewerkt. Bereidheid hiertoe dient aanwezig te zijn. Enige ervaring in soortgelijke werkzaamheden strekt tot aanbeveling.

Geboden wordt een aanstelling in overheidsdienst met de daaraan verbonden gunstige secundaire arbeidsvoorwaarden zoals: 8% vakantietoeslag, ruime tegemoetkoming in reis-, studie- en ziektekosten (I.Z.A.) e.d.

Salaris, afhankelijk van opleiding en ervaring, tot maximaal f 4.137,- bruto per maand.

Tot de selectieprocedure behoren een psychologisch onderzoek en een gesprek met medewerkers van de afdeling.

Belangstellenden kunnen hun sollicitatie richten aan het hoofd personeelszaken, Postbus 23073, Rotterdam, onder vermelding van vacaturenummer 7734. Telefonische inlichtingen: 010 - 111320, toestel 242.

Energie: de dreiging van de politiestaat

DR. EDO AABER

Er wordt de laatste tijd van verschillende zijden gewezen op de bezwaren van voortgezet energieverbruik op het huidige niveau, als wij daarbij een beroep moeten doen op nieuwe gevaarlijke energiebronnen. Uiteraard is het energieprobleem ten dele een economisch probleem, maar het is misschien toch goed aan deze kant van de zaak enige aandacht te besteden om te voorkomen dat de lezers indommelen achter de tafel waaraan zij hun economische berekeningen maken om bij het ontwaken te ontdekken dat bepaalde technische vernieuwingen ons naar de politiestaat hebben geleid.

Deze dreiging houdt verband met de recente ontdekking dat een vette vloeistof die op verschillende plaatsen in de wereld op kleine schaal wordt gewonnen ten behoeve van de chemische industrie, kan worden gebruikt voor de elektriciteitsproductie. Deze stof, in vakkeringen aardolie genoemd, zou niet alleen het schaarser wordende uranium kunnen vervangen, maar bovendien zou een destillatieproduct van aardolie, benzine, geschikt zijn om auto's voort te bewegen. De elektrische batterijen zouden dan moeten worden vervangen door een voortbewegingsmechanisme dat is gebaseerd op wat met een wel zeer treffende naam explosiemotor heet. Naast deze aardolieproducten zou een verwant natuurproduct, methaan of aardgas, in woningen kunnen worden toegepast. Dat zou onder andere betekenen dat kookplaat en boiler zouden worden vervangen door met open vuur werkende apparaten.

Dit angstaanjagend perspectief wordt door deskundigen uit het bedrijfsleven verdedigd met het argument, dat de nieuwe energiebronnen goedkoper zijn en ons sparen voor de zuinigheidsmaatregelen die in de naaste toekomst nodig zullen blijken ten gevolge van de snelle uitputting van het uranium. Het kostenargument, vooral als dat wordt gehanteerd door belanghebbenden, is uiteraard zeer aanvechtbaar. Maar de gevolgen voor de veiligheid zijn zo enorm dat enige nadere informatie hierover nodig is, om het publiek tijdig te waarschuwen.

Zoals bekend, geschiedt de aanvoer van splijtstof voor de klassieke elektrische centrale in de vorm van betrekkelijk kleine hoeveelheden, die gedurende lange tijd splijtingsenergie leveren voor de omzetting in elektriciteit. Als men echter aardolie zou willen gebruiken in elektrische centrales zou de olie moeten worden aangevoerd in een voortdurende stroom van treinen die elk zijn volgeladen met een hoeveelheid aardolie waarmee men zonder problemen een dorp of stad zou kunnen platbranden. Voor de thans bepleite drie aardoliecentrales zouden deze problemen misschien nog kunnen worden opgelost, maar als een groot aantal centrales op aardolie zou overschakelen, zouden wij geconfronteerd worden met gigantische veiligheidsproblemen.

Het gebruik van aardgas en benzine is zo mogelijk nog absurder. Deze beide stoffen zijn licht ontvlambaar en explosief. Het aanleggen van een buizennet om bijvoorbeeld het gas te vervoeren naar alle woningen in Amsterdam zou betekenen, dat in de drassige grond van de hoofdstad permanent duizenden kubieke meters van dit explosieve gas aanwezig zouden zijn.

De Amerikaanse expert Dr. Musrasen heeft berekend, dat de kans op een zogenaamd *maximum credible accident*, dat zou bestaan in het gelijktijdig optreden van een aantal ondergrondse lekken en scheuren die een explosief verdwijnen van een stad als Amsterdam zouden kunnen veroorzaken, één op tien miljoen bedraagt. Daaruit wordt dan ten onrechte de conclusie getrokken dat wij met de mogelijkheid van een dergelijke ramp geen rekening zouden behoeven te houden. Bovendien noopt het feit, dat Dr. Musrasen ten nauwste bij de aardolie-industrie is betrokken tot voorzichtigheid ten aanzien van zijn geruststellende uitspraken.

Een groot risico is ook verbonden aan het gebruik van het nieuwe gas in de gezinshuishoudingen. Een openstaande kraan of een klein lek zouden aanleiding kunnen geven tot een gaswolk die bij het ontsteken van een lucifer tot een explosie zou leiden. Het is uiteraard

nauwelijks denkbaar, dat het publiek zich door industrie of overheid zou laten dwingen zich aan een dergelijk gevaar bloot te stellen.

Ook benzine schept nieuwe risico's. Er is weinig fantasie voor nodig om te bedenken, wat het gevolg zou zijn van een aanrijding met een auto die zo'n vijftig liter benzine meevoert. Overigens is het niet aanvaardbaar dat iedereen die kwaad wil op deze wijze permanent beschikt over een zo grote hoeveelheid benzine waarmee zoveel kwaad kan worden aangericht. Vroeger is deze stof enige tijd op de markt geweest als vlekkenverwijderingsmiddel; de kleine hoeveelheden die daarbij werden gebruikt veroorzaakten soms huishoudelijke ongevallen die aanleiding werden tot een verbod. Het zou dus weinig consequent zijn dezelfde stof nu in grote hoeveelheden te verkopen aan iedere autobezitter.

Bovendien zou de voorziening van de nodige opslagplaatsen afhankelijk zijn van transport in speciale vrachtwagens. Deze uitdaging aan kwaadwilligen, die zich op de openbare weg zonder veel moeite van een enorme hoeveelheid van deze gevaarlijke vloeistof meester zouden kunnen maken zou een permanente bewaking van de benzinetransporten noodzakelijk maken. Ook het transport van aardgas door buizen, dat door een wijdvertakt net over het gehele land zou moeten plaatsvinden, eist uiteraard gewapende bewaking om daden van sabotage door terroristen te voorkomen.

Wanneer men daarbij bedenkt, dat er sprake is van productie van aardolie uit putten in de open zee, waarvoor een groot aantal kunstmatige eilanden moet worden gebouwd, is het gemakkelijk in te zien dat de toepassing van de nieuwe energiebron in plaats van de eenvoudige en veilige elektriciteit uit kerncentrales, een onaanvaardbare suggestie is. Over de enorme kosten die verbonden zouden zijn aan de maritieme bewaking van de kunstmatige eilanden en het binnenlands transport wordt door de voorstanders nauwelijks gesproken, laat staan over de principiële bezwaren

Inflatie en belastingheffing: geschrift 145 van de Vereniging voor Belastingwetenschap

DR. K. VAN DER HEEDEN

Het feit dat inflatie te zamen met niet-proportionele belastingtarieven en/of met nominaal vastgestelde belastinggrondslagen distorsies in de verdeling van de belastingdruk teweeg kan brengen is in brede kring onderkend. Het wekt daarom geen verbazing dat in verscheidene landen en in verschillende kringen van deskundigen studies zijn verricht die de invloed van inflatie op de belastingheffing onderzoeken, de distorsies die deze invloed heeft veroorzaakt beoordelen en die oplossingen daarvoor aandragen. Ook door nationale overheden en internationale samenwerkingsverbanden, zoals het IMF, de OESO en de EG wordt op deze problematiek gestudeerd.

In Nederland is het rapport van de Commissie ter bestudering van de relatie tussen inflatie en belastingheffing van de Vereniging voor Belastingwetenschap 1) de meest recente publikatie op dit terrein. Voor ik op de concrete voorstellen van het rapport inga eerst twee opmerkingen van algemene aard.

In tegenstelling tot vrijwel alle tot nu toe gepubliceerde studies wordt in het rapport van de Vereniging voor Belastingwetenschap het gehele terrein van de belastingheffing bestreken. Voor de inkomens- en winstbelasting betekent dit dat naast de winstsfeer, waartoe andere studies zich meestal hebben beperkt,

ook inkomsten als rente en dividend in het onderzoek zijn betrokken. Voor een theoretisch verantwoord oplossing blijken juist in deze inkomst sfeer de meeste voetangels en klemmen aanwezig te zijn.

De tweede opmerking betreft de invalshoek van het rapport. Aan het feit dat eerdere studies zich veelal beperken tot de winstsfeer is bepaald debet dat vooral bedrijfskundigen zich met de problematiek hebben beziggehouden. Dat zal er mede toe hebben geleid dat in de voorstellen ter zake ook protectionistische elementen schuilgaan, die niet zonder meer op fiscale overwegingen kunnen steunen. Het zich al snel richten naar specifieke prijsbewegingen is hiervan mede een symptoom; het buiten de winst houden daarvan, ook al is sprake van financiering met vreemd vermogen, nog meer. In het rapport van de Vereniging voor Belastingwetenschap wordt een scherp onderscheid gemaakt tussen de algemene en de specifieke prijsbewegingen, en tussen financiering met eigen en met vreemd vermogen. De algemene prijsbeweging van het eigen vermogen zou niet tot inkomen mogen leiden, alle andere prijsbewegingen zijn inkomen waarbij echter mogelijkheden tot uitstel aanwezig kunnen zijn.

De invloed van inflatie op de belastingheffing wordt in het rapport als

volgt samengevat (blz. 11): „Het probleem van de inflatie kan een knelpunt opleveren wanneer op de een of andere wijze een vergelijking van feiten op verschillende tijdstippen voor de belastingheffing (hetzij bijv. bij de tariefstelling, hetzij bij de objectbepaling) relevant is en zich in die tussenperiode veranderingen in de waarde van de geld-eenheid hebben voorgedaan of mogelijkzamen zullen voordoen”. De gedachting van de commissie kan als volgt worden toegelicht. Stel dat een voorraad met eigen vermogen is gekocht tegen 100 en dat deze na één jaar met een inflatie van 10% wordt verkocht voor 150. Voor de belastingheffing van de winst moet 150 van tijdstip t_1 worden vergeleken met 100 van t_0 . Gezien de waardeverandering van het geld acht de commissie deze vergelijking niet juist; haars inziens moet de aankoopsprijs ad 100 in guldens van het verkoopmoment (t_1) worden uitgedrukt. De fiscale winst is derhalve gelijk aan $150 - 110 = 40$. In beginsel geldt dit ook ingeval op het verkoopmoment de inkoopsprijs 140 zou zijn. De stijging van de vervangingswaarde doet aan het winstkarakter dus niet af. De reeds bestaande rekkelijkheid van het fiscale jaarwinstbegrip kan ech-

1) *Inflatie en belastingheffing*, Geschrift nr. 45 van de vereniging, Kluwer, Deventer, 1977.

die bestaan tegen de opbouw van een militaire macht die bij voortdurend de nieuwe industrie zou moeten beveiligen.

Gelukkig gaan er reeds stemmen op om deze ontwikkeling tijdig te keren. Het aangekondigde congres „Oecumene en aardolie” is op dit punt een verheugend teken. Overigens is men zich ervan bewust, ook in overheidskringen, dat men zich niet alles kan permitteren. De aankoop van een mogelijke alternatieve energiebron, steenkool, uit landen waar men nog mensen in mijn-gangen blootstelt aan explosiegevaar en funeste longziekten is terecht op morele gronden verboden. Ook van de nieuwe energiebron, aardolie, dient echter te worden afgezien.

Een vermindering van het energie-

verbruik is altijd te prefereren boven de politiestaat. Het staat vast, dat het zeer goed mogelijk is om te leven in een huis, waarvan één kamer op 19 graden is verwarmd. De daartoe nodige voorschriften en controlemaatregelen dienen spoedig vorm te krijgen. De controle is mogelijk, zoals al is gebleken bij het recentelijk in enkele steden afgekondigde verbod op het gebruik van elektrische tandenborstels en haardrogers. Ook de experimentele regeling in Den Haag, om de burgers bij toerbeurt te verplichten de handpompen te bedienen voor het oppompen van water in de nieuwe watertoren heeft bewezen, dat ons politie-apparaat op dit punt volkomen is berekend op zijn taak onwilligen te dwingen hun bijdragen in het werk te leveren.

Wij moeten ons niet laten misleiden door deskundigen die ons voorrekenen dat toepassing van nieuwe energiebronnen de stringente zuinigheidsmaatregelen overbodig zouden maken. Ook al is dit laatste waar, de prijs die er voor moet worden betaald, is te hoog. Daarom is het van belang dat alle middelen worden aangewend om de technische ontwikkeling op het gebied van de energievoorziening met wantrouwen te bejegenen. Wij menen te mogen verwachten dat er voor het verhinderen van die ontwikkeling in onze democratische samenleving altijd goedwillenden zijn te mobiliseren om er zich met krachtige hand tegen te zetten.

Edo Aaber

ter tot uitstel van winstrealisatie over 140 — 110 leiden, dit ten behoeve van een soepele financiering van de onderneming.

Staat vast dat de desbetreffende voorraad met vreemd vermogen is gefinancierd, dan is naar de stellige mening van de commissie het gehele waardeverschil (150 — 100 = 50) winst. De inflatoire meerwaarde ad 10 behoeft echter niet onmiddellijk tot de winst te worden gerekend, maar mag een aantal jaren worden gereserveerd. Dit vindt zijn oorzaak in het feit dat de commissie voorstander is van een integrale herwaardering van het actief met het inflatiepercentage, zowel voorraadden als bedrijfsmiddelen, ongeacht de wijze van financiering. Zonder nadere bepaling zouden inflatoire meerwaarden van activa die met vreemd vermogen zijn gefinancierd dan onmiddellijk bijdragen tot de winst. Met betrekking tot bedrijfsmiddelen zou dit een vroeging van het winstnemingsmoment betekenen. De commissie wilde hiertoe echter niet overgaan en adviseert daarom

tot het uitstel via een financieringsreserve.

Voor vorderingen en schulden buiten de ondernemingsfeer heeft de commissie geen algemene, uitvoerbare en redelijk sluitende oplossing kunnen vinden. Volstaan wordt eigenlijk met het voorstel de eerste f. 1.000 aan ontvangen rente

---

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam

---

niet tot het inkomen te rekenen. Daarnaast zijn nog wel enkele gedachten geopperd, onder meer naar keuze privévermogens behandelen als waren zij ondernemingsvermogen, doch deze lijken weinig levensvatbaar. Met betrekking tot betaalde renten in de privé sfeer, zoals bijv. hypotheekrenten, doet de commissie dan ook vrijwel geen voorstellen. Hierdoor lijkt het rapport enigszins onevenwichtig te zijn geworden. Voor de winstsfeer zijn er uitgewerkte

en mijns inziens uitvoerbare voorstellen, voor particuliere renten is er alleen een overzicht van de problemen en de moeilijkheden.

Ten slotte nog de dividenden. Door periodieke aanpassingen van het gestorte kapitaal blijkt het niet moeilijk tot een redelijke oplossing te komen; aldus stelt de commissie ook voor. Dit benadrukt wel het feit dat de particuliere schuldeiser met een beperkte en ruwe oplossing genoeg moet nemen, terwijl de schuldenaar het inflatievoordeel onbelast blijft genieten. De problemen die rijzen bij inflatieneutraliteit van ontvangen en betaalde rente heeft de commissie echter uitgebreid weergegeven. De discussie over het rapport en over dit onderdeel daarvan in de vergadering van de Vereniging van Belastingwetenschap van 11 juni jl. toonde dit ook aan. Van suggesties voor een werkbare oplossing op deze vergadering kon door de commissie gemakkelijk de onuitvoerbaarheid worden aangeduid.

K. van der Heeden

B. Folkertsma (red.), Praktisch verkoopbeleid; handboek voor de persoonlijke verkoop. Kluwer, Deventer, 1971, f.265 plus 13,5 cent per pagina supplement.
Drs. J. L. Wage: Verkoopopleiding en verkooporganisatie, deel 1: Medewerkers leiden en motiveren. Samsom, Alphen aan den Rijn/Brussel, 1974, Vijfde druk, f. 42,50.
W. J. J. Hasper: De persoonlijke verkoop; vertegenwoordiger, verkoop, adviseur en het commerciële gesprek. Samsom, Alphen aan den Rijn/Brussel, 1972, Vijfde druk, f. 23,50.
A. M. Nijssen: Verkopen in het marketingtijdperk. Agon, Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1972, f. 24,50.

In deze boeken wordt een onderdeel van de marketing behandeld, door Nederlanders, voor de Nederlandse praktijk, naar Nederlandse verhoudingen. Waar wij voor andere terreinen van de marketing vaak moeten terugvallen op vreemde of vertaalde literatuur, is het verheugend dat op het terrein van de verkoop zoveel Nederlanders uit de praktijk zich geraden voelen hun ervaring op papier te zetten. Hasper, Nijssen en Wage schrijven vanuit hun ervaring als opleiders van vertegenwoordigers.

De boeken worden hieronder behandeld in de volgorde van algemeen naar specifiek. Na de beschrijving van de inhoud per boek volgt een dwarsdoorsnede naar enige onderwerpen, die mij vooral interesseren, en hopelijk de lezer ook. Uiteraard volgt dan nog een slot-som.

Het handboek *Praktisch verkoopbeleid* dat door de inmiddels overleden Folkertsma in samenwerking met een

brede redactieraad is uitgegeven is het meest algemene van de uitgaven. Het is een losbladige bundeling van overdrukken uit de Nederlandse literatuur, vertaalde stukken, aangevuld met originele Nederlandse bijdragen. Deze laatste vorm wordt toegepast waar het gaat om specifieke Nederlandse verhoudingen.

De universele opzet van de behandeling leidt ertoe dat bijvoorbeeld ook aandacht wordt besteed aan de ethische en juridische kanten van het onderwerp. Het boek geeft praktijkgevallen (casussen), een lijst van opleidingsinstellingen, een beredeneerde literatuurlijst en ander documentatie. De keuze van de artikelen is opmerkelijk evenwichtig. Ze zijn van een vrij homogeen verbaal karakter wat diepgang en lengte betreft. Er zijn stalen bij van hoog gehalte.

Het boek van Wage is het eerste deel van de vijfde druk van zijn standaardwerk. Het is de bedoeling dat

het tweede deel aan het eind van dit jaar verschijnt. Om volledig te blijven bespreek ik daarom hier de vijfde druk van deel I en de stukken uit de vierde druk die nog niet in deel I voorkomen.

Niet als eerste Nederlandse auteur over de verkoop — dat is Meertens, wiens eerste druk enige jaren eerder op de markt kwam — maar als goede tweede heeft Wage zijn sporen op het onderhavige gebied verdiend. Hij stamt uit de praktijk van de verkoop van consumentenartikelen (Van Nelle). Als adviseur en cursusleider hebben zijn boeken steeds veel aftrek gevonden. En niet ten onrechte, want hij heeft een uitdagende, anekdotische stijl van communiceren met zijn toehoorders en lezers.

Wage is de man die in het hier behandelde boek theorie en praktijk weet te koppelen. Enerzijds bespreekt hij de plaats en het functioneren van de verkoop in de organisatie van de onderneming en in de maatschappij, anderzijds geeft hij allerlei checklists en overzichten, die instructief zijn voor de individuele vertegenwoordiger. Ik noem hier bijvoorbeeld zijn sellogram dat zo verhelderend werkt, omdat het tegelijk het verschil en de relatie tussen de technische eigenschappen van het produkt en de gevoelsmatige en praktische behoeften van de gebruiker ten aanzien van dat produkt weergeeft. Wage gaat uitgebreid in op de bezoldigingssystemen voor vertegenwoordigers. Ik mis slechts de belastingaspecten van de verschillende autokostenregelingen.

In de vergelijkbare boeken van Nijssen en Hasper wordt het onderwerp veel enger gesteld. Bij hen staat de techniek

van het verkoopgesprek centraal. Na een inleiding over het referentiekader waarin de verkoper in de onderneming werkt, wijden zij het merendeel van de inhoud aan de vele facetten van dat gesprek. Nijssen geeft weinig over de verkooporganisatie, over de vertegenwoordigersopleiding en geen uitgewerkte praktijkvoorbeelden. Hasper behandelt de maatschappelijke plaats van de vertegenwoordiger uitvoeriger alsmede de opleiding en vorming van de verkoopfunctionarissen.

Doorsneden

Bezien wij deze vier uitgaven nu op maatschappelijke betrokkenheid, dan valt het op dat enige kritische opstelling met betrekking tot de verkopersactiviteiten bijna geheel ontbreekt. Met name de omstandigheid dat de directe verkoop aan consumenten weleens te maken zou kunnen hebben met het consumentisme, wordt veronachtzaamd. Alleen het Kluwer-Folkertsma handboek wijdt enige artikelen aan het verschijnsel consumentisme als zodanig. Maar die staan wel zeer los van de context. Wage heeft gelukkig wel een goed hoofdstuk over de sociaal-economische betekenis van de verkoop. Naar mijn idee zullen we er aan moeten wennen dat alle technieken (of trucs) die de verkoper toepast, evenzoveel waarschuwingen en valkuilen voor de koper betekenen. Als bijvoorbeeld de verkoper wordt aangeleerd in het verkoopgesprek speciaal te letten op koopsignalen van de koper, dan zal de consument moeten worden aangeleerd toch vooral geen koopsignalen te geven! Verkoop en koop zijn vaak elkaars spiegelbeeld. Daarom zal de inkoper veel kunnen leren van de praktijk van de verkoper. En omdat de verkoop aan de consument al zo ver is bestudeerd en uitgewerkt, zal de consumentist veel uit deze boeken kunnen opsteken.

Dan is er de vraag naar de begrenzing van de groei. De moderne acquisitiemethoden, gericht als ze zijn op omzetsstimulering en het plaatsen van orders, zijn moeilijk in verband te brengen met dergelijke nieuwe maatschappelijke wensen. De vragen die daarbij naar voren komen zijn natuurlijk niet eenvoudig te beantwoorden, maar — zo vraag ik mij af — zou het niet kunnen zijn dat het streven naar maximering van de omzet wel eens iets anders zou kunnen zijn dan maximering van de winst? Zou het geen aanbeveling verdienen deze zaken nu eens echt te gaan scheiden, ook in de praktijk van het verkoopgesprek. Zou dat — doordenkend — niet kunnen betekenen dat de structuur van het verkoopgesprek in de toekomst minder gericht zal moeten zijn op het afsluiten van de order en meer op de te maken prijs? Ik vraag maar.

Een dwarsdoorsnede die het stiel als zodanig betreft, is de behandeling van de prijsconcessies om de koper „over de brug” te helpen. Geen der boeken gaat hier uitvoerig op in. Ik bedoel niet de handelskortingen en rabatten die bij de normale prijspolitiek thuis horen en ook niet de tactische behandeling van het prijsargument tijdens het verkoopgesprek. Deze aspecten behandelen de boeken allemaal wel. Wat ik zoek is de systematische behandeling van de uiteindelijke prijzientactiek, die leidt tot het afsluiten van de order. Het is een punt waar veel vertegenwoordigers mee zitten en waar procedures in de praktijk voor bestaan.

Een ander punt is dat de boeken veelal uitgaan van de verkoop aan de consument of aan de detailist. Het industriële verkoopgesprek staat in het verdomboekje. Men volstaat met het geven van een paragraaf waarin de verschillen tussen consumenten en industriële verkoop worden uiteengezet; daar blijft het dan bij. Vooral de verkoop van diensten wordt veel te weinig behandeld. Daarvoor is wel goede niet-Nederlandse literatuur (o.a. van Aubrey Wilson).

Prof. Dr. F. Hartog: Ons arme geld. Agon Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1977, 181 blz., f. 17,90.

Hartogs doelstelling met dit boek is, de actuele problemen van het geld voor niet-economische-geschoolden doorzichtig te maken. Daarin is hij doeltreffend geslaagd. De schrijver houdt, én door de inhoud van zijn informatie-overdracht én door de boeiende wijze waarop hij zijn vakkennis verwoordt, de aandacht van de lezer van de eerste tot de laatste bladzijde volledig gespannen.

Het is in een democratische samenleving niet alleen van belang dat ieder begrijpt welke rol het geld speelt in de ordening van economische processen, maar ook dat wordt onderkend de (mogelijke) schadelijke bijwerking van geldschepping. De diagnose stellen waardoor het geld ziekteverschijnselen vertoont en recepten uitschrijven ter genezing, ook dat gaat Hartog niet uit de weg.

Die receptuur spitst zich toe op inflatiebestrijding, na eerst de oorzaken en gevolgen van deze besmettelijke volksziekte uiteengezet te hebben. Om dit recept te kunnen lezen en het medicijn geloofwaardige geneeskraft te geven, voert de schrijver zijn lezers eerst nog aan de hand mede langs de voor-geschiedenis van het geld, de gouden standaard, de belangrijkste geldschepende instellingen: de centrale bank, de algemene banken en de overheid, het internationaal betalingsverkeer en de overheidsfinanciën.

De geoefende lezer komt hier in populair-wetenschappelijke terminologie

Laat ik eindigen met een positief punt. Het valt op dat er veel eenduidigheid is in de behandeling van het verkoopgesprek. Op andere terreinen van de marketing zijn er nog vele tegenstellingen tussen de beoefenaars, zodanig dat velen eraan twijfelen of hier wel sprake is van een afzonderlijke discipline. Op het gebied van de persoonlijke verkoop evenwel liggen de meningen over de algemene opbouw blijkbaar duidelijk dicht bij elkaar. Men parafraseert op het aloude AIDA-thema (attention-interest-desire-action). Binnen dat kader werkt men de onderdelen meer of minder ver uit. Zo geeft Nijssen binnen de A van action veel aandacht aan de afsluittechnieken. Zelfs geeft hij aanwijzingen hoe men een neen-verkoop royaal moet accepteren.

Omdat behandeling van deze materie historisch voortkomt uit de Succes-sfeer, ontbreken in de boeken natuurlijk niet de slagzinachtige wijze raadgevingen. In het verlengde daarvan ligt mijn slotzin: Koop deze verkoop-boeken; ze zijn het waard.

L. A. van der Linden

---

de kwantiteitstheorie en de moderne monetaire theorie tegen, die zich gesteld ziet voor een tweetal groepen van monetaire problemen, te weten:

1. De vraag op welke wijze en in welke mate de instrumenten van monetaire politiek bepalend zijn voor de z.g. intermediaire variabelen, zoals de geldhoeveelheid en de rentevoeten.
2. De vraag op welke wijze en in welke mate de genoemde intermediaire variabelen bepalend zijn voor de doelvariabelen van de algemene economische en monetaire politiek, zoals de produktie, de werkgelegenheid, het inkomen, de bestedingen, de prijzen en de betalingsbalans.

Deze beide groepen van monetaire problemen worden door economen op verschillende wijzen benaderd. Aan de ene kant is er de benadering van de door de neo-kwantiteitstheoretici gevormde z.g. monetaire school en anderzijds de door de post-keynesianen gevormde z.g. inkomensbestedingschool. „De genoemde zienswijzen verschillen van elkaar t.a.v. de als relevant beschouwde vermogensconceptie en t.a.v. de binnen de verschillende vermogensconcepten aanwezig veronderstelde substitutierelaties. Ook de mate waarin geldhoeveelheid en rentevoeten bepalend zijn voor de effectiviteit van monetaire politiek, wordt in beide zienswijzen anders gewaardeerd”. (Zie Prof.

Dr. P. Korteweg, *De monetaire sector, het aanbod van geld en de instrumenten van de monetaire politiek*. Stenfert Kroese, Leiden, 1971, hoofdstuk I).

Hartog schetst de gebruikelijke inflatiebestrijding nu als een samenstel van drie achter elkaar gelegen verdedigingslinies, waarvan, gezien het bovenstaande, door hem als eerste linie de geldpolitiek op verdedigingssterkte wordt getest; als tweede en derde gordel worden door hem de begrotingspolitiek en de loon- en prijspolitiek op hun incasseringsvermogen beoordeeld.

Of we niet beter van aanvals- dan verdedigingswapens kunnen spreken, laat ik hier maar rusten. Zijn conclusie is (blz. 171) „dat een beginnende inflatie in het algemeen wel in dit verdedigingsstelsel vastloopt, maar die wordt door haar sluipende karakter moeilijk onderkend. Als overall is doorgedrongen dat er iets aan moet worden gedaan, is het meestal te laat en helpen de gewone middelen niet meer”.

Hartog ziet als enige mogelijkheid om uit de „mallemolen” te geraken een overleconomie, die tot een *centraal akkoord* moet leiden tussen drie partijen: staat, werknemers en werkgevers. „De staat moet zich daarbij verbinden zijn eigen inflatiespel minder fel te spelen door matiging van de eigen uitgaven; dan kunnen ook belastingen en sociale premies worden gedrukt, hetgeen loonstijging kan uitsparen. De vakbeweging

moet verder de lonen aan banden leggen en de werkgeversorganisaties moeten druk uitoefenen op de prijzen”.

Een vraagteken lijkt hierbij onder meer te zijn in hoeverre de „akkoordpartijen” volledige zeggenschap hebben over hun achterban ter effectuering van zo'n centraal akkoord.

Tot slot, het boek is uitgerust met een bibliografie, een trefwoordenregister en een lijst van figuren.

P. van Veen

Martin Lakin: Sensitivity training. Aula paperback 38, Het Spectrum BV, Utrecht/Antwerpen, 1976, 324 blz., f. 29,50.

Studieboek over theorie en praktijk van de sensitivity training, alsmede over het ontstaan en de ontwikkeling ervan. Het gaat in op dringende vragen als: Wat wordt er tegenwoordig gedaan tijdens sensitivity trainingen? Wat zou een trainer wel moeten doen en wat niet? Is het schadelijk voor mensen of juist gunstig? Is het nuttig voor bedrijven? Kan iedereen meedoen? Het beschrijft trainingsprocessen en probeert die te verklaren vanuit zowel het standpunt van de deelnemer als dat van de trainer. Er wordt tevens ingegaan op ethische aspecten. Oorspronkelijke titel: *Interpersonal encounter: theory and practice in sensitivity training*.

ESB

Mededelingen

Lezing over economische aspecten der arbeidsverhoudingen

De Nederlandse vereniging voor het onderzoek van arbeidsverhoudingen (NVA) organiseert op donderdag 22 september a.s. een lezing van Dr. B. de Vries, wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, over de „economische aspecten van de arbeidsverhoudingen”.

Plaats: Jaarbeursgebouw, Utrecht. Aanvang: 15.00 uur. Inlichtingen: Secretariaat NVA, Vrijburgstraat 22, Voorburg, tel.: (070) 87 25 75.

Lezingen Prof. Marris

Het College van Regenten van de Professor F. de Vries Stichting nodigt u uit tot het bijwonen van een tweetal lezingen, die Professor Robin L. Marris van de University of Maryland op uitnodiging van onze Stichting zal houden. Het onderwerp zal zijn: „The future of the corporate economy and society”.

De lezingen zullen plaatsvinden in het gebouw van de Erasmus Universiteit Rotterdam, Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016, en wel op woensdag 30 november 1977 en op donderdag 1 december 1977 (nadere berichten volgen nog).

Wetenschappelijk hoofdambtenaar

58 jaar

die vervroegde ontslagaanvraag overweegt, zoekt voor het aangaan van een

lijfrente- overeenkomst

vrijblijvend contact met een of meer

fiscaal zwaar belaste personen

die hun inkomstenbelasting wensen te verminderen via het doen van een jaarlijkse uitkering van ca f 50.000,— tegen een nader overeen te komen, voor alle partijen aantrekkelijke koopsom.

Duur maximaal 5 jaar; ingang 1979.

Geïnteresseerden wordt verzocht te schrijven onder Nr ESB 33-1 aan Postbus 42, Schiedam

Heeft u een hoog inkomen?
Neem dan.....

een prima leeflang hypotheek

Benut uw
**FISCAAL
VOORDEEL**
met een LEEFLANG
HYPOTHEEK!

Tot 130 % van de executiewaarde.
Bij deze hypotheek betaalt U uitsluitend
rente en toch **lost u af!**

Vraag inlichtingen bij

leeflang

 adviseur in
hypotheken

JOUBERTSTRAAT 219 GOUDA
tel: 01820-22222